

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА

ДОГОВІР ПРИЄДНАННЯ ЯК ОСОБЛИВА КАТЕГОРІЯ ЦИВІЛЬНОГО
ПРАВА

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 12-282М групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Федотова Тетяна Іванівна

Керівник д.ю.н., професор Стратонов В.М.
Рецензент к.ю.н., доцент Циганок С.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОГОВОРУ ПРИЄДНАННЯ ЯК ОСОБЛИВОЇ КАТЕГОРІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	8
1.1 Категорії цивільного права як фундамент цивілістики.....	8
1.2 Поняття та правова природа договору приєднання як особливої категорії цивільного права.....	13
РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ДОГОВОРІ ПРИЄДНАННЯ	23
2.1 Порядок укладання та зміст договору приєднання.....	23
2.2 Зміна та припинення договору приєднання.....	32
2.3 Порядок визнання договору приєднання недійсним. Огляд судової практики.....	39
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОГОВОРУ ПРИЄДНАННЯ ЯК ОСОБЛИВОЇ КАТЕГОРІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	54
3.1 Особливості суб'єктного складу договору приєднання.....	54
3.2 Порівняльна характеристика договору приєднання з іншими договірними конструкціями, що обмежують свободу договору.....	59
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Актуальність теми. Однією із форм відображення правової дійсності при регулюванні цивільно-правових відносин є категорії цивільного права, які є системо-утворюючими логічними вузлами розуміння сутності цивільно-правових явищ. Крім того, категорії цивільного права виступають у якості правової моделі, що служить засобом вираження внутрішньої структури складного цивільно-правового явища.

Цивілістика містить багато категорій цивільного права та постійно їх оновлює. Одним із оновлень після здобуття Україною незалежності став договір приєднання. Вказаний договір дає змогу врегулювати цивільно-правові відносини між сторонами у випадку їх однотипності, що в свою чергу пришвидшує процес надання послуг та товарів та сприяє ефективному здійсненню економічної діяльності в Україні.

Таким чином, договір приєднання є порівняно новою категорією для цивільного права України, оскільки за часи командно-адміністративної системи та планової економіки її існування було неможливим. Тому, цивілістика має доволі небагато досліджень щодо даного предмета, що з огляду на його суспільну значимість і обумовлює актуальність дослідження даної магістерської роботи.

Науково-теоретичну основу магістерської роботи становлять наукові результати, теоретичні розробки, що отримані в різні періоди

розвитку правової науки наступними науковцями: Белов В.А., Беляневич О.А., Блащук А.М., Бойко Н. М., Бородовський С. О., Брагінський М.І., Братель О. Г., Мартин В.М., Васильєв А.М., Вітрянський В.В., Генкин Д., Голубєва Н.Ю., Горячковська Ю.М., Гутников О.В., Давидова І.В., Денисюк В.В., Довгерт А.С., Єрємїна К.С., Жорнік М.О., Заборовський В.В., Заменгоф З., Звонков Є.Є., Іоффе О.С., Кожевников В.В., Крат В., Кучер А.Н., Лехкар О.В., Луць А.В., Мілаш В.С., Насурлаєва К.Е., Нюняєв В.О., Процьків Н.М., Рассказов Л.П., Родоман Т.О., Сейнаровєв Б.М., Сергієнко В.В., Синайський В.І., Скрипник О.В., Таль Л.С., Ткачук Л.В., Толстой Ю.К., Труфанова Ю.В., Федорончук А.В., Халфина Р.О., Харитонов Є.О. та ін.

Нормативно-інформаційними джерелами дослідження даної магістерської роботи стали Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про господарські товариства», «Про банки та банківську діяльність», «Про захист прав споживачів», «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва», «Про страхування».

Крім того, для написання магістерської роботи було використано Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», а також рішення судів першої інстанції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота виконана згідно з розробленим кафедрою галузевого права факультету бізнесу і права Херсонського державного університету планом проведення актуальних наукових досліджень та у відповідності до ініціативної теми кафедри («Теорія та практика реформування галузевого законодавства України», державний реєстраційний номер №0118U006817). Тему кваліфікаційної роботи

затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ від 30.10.2020 № 1060-Д).

Мета та завдання дослідження. Метою даної магістерської роботи є дослідження договору приєднання як особливої категорії цивільного права.

Для здійснення мети слід визначити завдання:

1. Розглянути категорії цивільного права як фундамент цивілістики.
2. Визначити поняття та правову природу договору приєднання як особливої категорії цивільного права.
3. Вивчити порядок укладання та зміст договору приєднання.
4. Дослідити зміну та припинення договору приєднання.
5. З'ясувати порядок визнання договору приєднання недійсним.
6. Визначити особливості суб'єктного складу договору приєднання.
7. Здійснити порівняльну характеристику договору приєднання з іншими договірними конструкціями, що обмежують свободу договору .

Об'єктом дослідження є загальнотеоретичні та практичні проблеми в сфері правового регулювання відносин, що виникають під час використання категорії договору приєднання.

Предметом дослідження є договір приєднання як особлива категорія цивільного права.

Методи наукового дослідження. Методологічною основою даної магістерської роботи є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ і загальнонаукові та спеціальні методи, що базуються на ньому. Зокрема, методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція та інші) використовувалися у дослідженні нормативних актів, судової практики, концепцій, думок авторів з окремих питань, що входять до предмету дослідження, їх узагальненні та формулюванні висновків (розділи 1, 2, 3); описово-аналітичний – для

тлумачення юридичних правових категорій, формулювання дефініцій і уточнення понятійно-категоріального апарату (розділи 1, 2, 3); порівняльно-правовий метод – під час співставлення наукових досліджень та концепцій, наявних у вітчизняній та світовій науці, положень нормативних актів.

Наукова новизна. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що на основі детального вивчення та аналізу нормативно-правової та спеціальної літератури, а також матеріалів судової практики було всебічно, системно та комплексно досліджено поняття та правову природу договору приєднання як особливої категорії цивільного права, вивчено порядок укладання та зміст договору приєднання, досліджено зміну та припинення договору приєднання, з'ясовано порядок визнання договору приєднання недійсним, визначено особливості суб'єктного складу договору приєднання. Крім того, здійснено порівняльну характеристику договору приєднання з іншими договірними конструкціями, що обмежують свободу договору.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати проведеного у роботі дослідження можна використовувати у науково-дослідній діяльності при подальшому дослідженні договору приєднання як категорії цивільного права, а також суміжних правових категорій; у правозастосовній діяльності під час безпосереднього укладення, зміни, розірвання чи визнання недійсним договору приєднання. Окремі положення мають дискусійний характер та можуть слугувати базою для подальших наукових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Окремі проблеми та висновки дипломної роботи оприлюднені у збірці наукових праць ХДУ «Магістерські студії 2020».

Публікації.

Федотова Т.І., Зарубіжний досвід правового регулювання договору приєднання. *Магістерські студії. Альманах*. Вип: XX. Херсон. ХДУ, 2020.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 3 розділів, 7 підрозділів, висновків та списку використаної літератури.

У розділі 1 досліджено теоретико-методологічні аспекти договору приєднання як особливої категорії цивільного права, зокрема, вивчено категорії цивільного права як фундамент цивілістики, а також з'ясовано поняття та правову природу договору приєднання як особливої категорії цивільного права.

У розділі 2 розглянуто динаміку цивільних правових відносин у договорі приєднання, а саме: зміст, порядок укладення, зміни, розірвання та визнання договору приєднання недійсним. Здійснено огляд судової практики.

У розділі 3 проаналізовано актуальні питання договору приєднання як особливої категорії цивільного права, зокрема, визначено особливості суб'єктного складу договору приєднання, здійснено порівняльну характеристику договору приєднання з іншими договірними конструкціями, що обмежують свободу договору.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОГОВОРУ ПРИЄДНАННЯ ЯК ОСОБЛИВОЇ КАТЕГОРІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1.1 Категорії цивільного права як фундамент цивілістики

У доктринальному середовищі правознавців як аксіоматичне сприймається положення, що «... в логічному апараті кожної науки головне теоретичне навантаження несуть основні фундаментальні поняття – категорії. Правові категорії як поняття граничної спільності в державній сфері суспільного життя», - вказує А. М. Васильєв, - покликані виразити і розкрити її сутність, найбільш глибокі зв'язки і відносини. З'являючись в ході пізнання і осмислення юридичної практики, вони служать інструментом пізнавальної діяльності на рівні абстракції і узагальнень, які дозволяють встановити внутрішню основу, причину, зв'язки, єдність і закони розвитку правової дійсності [24, Ст. 36].

Перш за все, розглядаючи категорії цивільного права як фундамент цивілістики, варто зазначити, що серед науковців немає однозначного трактування даного поняття.

Як зазначає Харитонов Є.О., вітчизняна правова наука розглядає цивілістику з двох позицій. Відповідно до першої з них, під цивілістикою розуміють «узагальнююче поняття, що вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового характеру, пов'язаних з цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб та практикою цивільних правовідносин» (в тому числі сімейно-правових,

цивільно-процесуальних та приватних міжнародно-правових відносин) [69, С. 7-13].

Натомість, відповідно до другої позиції, цивілістика – «це галузь юридичної науки, предметом якої є норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідних суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні факти; судова практика застосування цивільно-правових норм» [52, с. 277].

Як відмічає Є.О. Харитонов, на юридично-побутовому рівні, що властивий довідниковим виданням, можливе використання обох вищевказаних позицій. Однак, на професійному рівні, розуміння «цивілістики» в широкому значенні є недопустимим, оскільки таким чином вона порушує єдиний критерій систематизації відповідних понять та відповідно випадає із загальної системи юридичних категорій [69, С. 7-13].

Проаналізувавши всі вищезазначені положення, можна дійти висновку, що під цивілістикою слід розуміти сукупність знань про правове становище приватної особи, її цивільні права, засоби їх захисту та реалізації, які об'єднані в систему понять, категорій, ідей, теорій та концепцій, і ці знання постійно оновлюються. Таким чином, цивілістика є галуззю юридичної науки, яка має свій предмет, структуру, методологію, напрями дослідження, завдання тощо.

Разом з тим, варто відмітити, що предмет, метод і принципи дослідження будь-якої науки, в тому числі і цивілістики, не можуть сформуватися без понятійно-категоріального апарату - сукупності власних або запозичених понять. Так, внутрішню форму та структурну організацію змісту будь-якої науки права можливо розкрити через систему юридичних конструкцій – категорій та понять, які не тільки акумулюють апробовані зразки і моделі юридичної практики, але і виступають джерелом формування нового юридичного знання. Вказані конструкції являють собою своєрідну «мову» цивілістики. Вони

утворюють юридичний інструментарій (категоріальний апарат цивілістики), використовуючи який дослідник освоює область правового в його концептуально-понятійному вираженні [74, с. 48].

Слід зазначити, що серед науковців відсутнє єдине розуміння категорій права. Так, Кожевніков В.В., Коженєвський В.Б., Рібаков В.А. розуміють під категоріями права «систематизовану форму вираження правового знання, сукупність таких думок, які увібрали в себе знання про державно-правові явища, їх властивості і ознаки» [42, с. 193].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка, зазначається, що категорії права - це найбільш загальні типові поняття, що вживаються у праві, що є засобами конструювання і розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин [25, С. 485].

Рассказов Л.П. вказує, що «правові категорії - найбільш загальні, фундаментальні і глибокі правові поняття, які є найвищою межею наукового узагальнення в певній галузі юридичних знань, в правознавстві і юридичній практиці в цілому» [55, с. 283].

Проаналізувавши погляди науковців, можна визначити «категорії цивільного права» як найбільш загальні поняття цивільного права, які є результатом узагальнення цивілістичних знань щодо практики урегулювання цивільно-правових відносин.

Категорії цивільного права є своєрідними логічними вузлами, що дають змогу науковому пізнанню проникнути в сутність у зміст цивільно-правових явищ. Як зазначає О.В. Скрипник, саме досліджувані правові конструкції дають найменування відповідним опорним структурним понятійним рядам цивілістики, які їх конкретизують.

Ці понятійні ряди і становлять каркас спеціальних теоретичних побудов. Наприклад, змістовна характеристика правової категорії «спадкоємство за законом» розкривається завдяки таким структурним понятійним рядам, як «черговість спадкоємства», «порядок

спадкоємства по праву представлення», «законна частка подружжя, що пережив» тощо. Це дозволяє, з урахуванням даних характеристик, зосередити головну увагу на логічних дефініціях і зв'язках, які з них випливають [60, с. 58-60].

Також, слід зазначити, що категорії цивільного права, на відміну від їх понять, є більш стабільними, їх число постійно зростає. У науковий обіг юриспруденції входять нові категорії, що обумовлено науково-технічним прогресом (інтернет-торгівля, електронний підпис, біржові операції, космічні об'єкти), появою нових видів суспільних відносин, що регулюються правом (телекомунікаційні послуги, сурогатне материнство, оборот інформації як об'єкта угод, право власності на програмні засоби, бази даних і т.п.)

Крім того, категорії цивільного права, будучи віддзеркаленням найбільш істотних властивостей і головних зв'язків цивільно-правових явищ, є найбільш глибокими за змістом і широкими за об'ємом поняттями у межах цивілістики.

Як вказував А. М. Васильєв, «вони через ряди своїх абстрактних визначень відображають зв'язки правової дійсності. Правові категорії, по-перше, ґрунтуються на пізнаних об'єктивних закономірностях соціального життя, по-друге, дозволяють оцінити визначені суспільні процеси з точки зору правової форми, в якій вони відбуваються і виявляються, по-третє, відображають у логічній формі правову сферу гранично узагальнено, по-четверте, становлять наочну основу мислення у правознавстві, виражаючи вивчені властивості і закономірності основних явищ і відносин правової дійсності, їх реальну суть» [24, с.80].

Також, слід відмітити, що в ході свого розвитку цивільне право виробило категорії права і термінологію, які здатні обслуговувати не тільки ринковий оборот, який є традиційною сферою цивільного права, але і групи суспільних відносин, що відносяться до інших галузей права. Стосовно сімейного та трудового права, де широко використовуються

поняття цивільного права, таке явище можна пояснити, оскільки ці галузі історично виділилися з цивільного права та в деяких правових системах трактуються як його особливі розділи.

Однак багато цивільно-правових категорій часто використовуються в законах публічного права, включаючи акти міжнародного публічного права, що мають іншу правову природу.

Прикладами є такі інститути цивільного права, як юридична особа, представництво, договір, а також різноманітні правозахисні засоби: застава, поручительство, гарантії, неустойка, відшкодування збитків. Названі цивілістичні категорії і їх термінологічні позначення пройшли перевірку часом і визнані необхідними при регулюванні різноманітних громадських зв'язків як приватного, так і публічного права. Крім того, звернення до норм і термінології цивільного права в законах іншої галузевої приналежності полегшує їх розробку і практичне застосування [29, с. 406-409].

Таким чином, підсумовуючи всі вищенаведені положення можна дійти висновку, що система категорій цивільного права дозволяє позбутися невизначеності фактів суспільного життя, так як при системному підході вони пізнаються помітно легше. Категорії цивільного виступають в ролі фактора схематизації цивілістики й таким чином є її фундаментом. Тому, при дослідженні та розкритті теми даної магістерської роботи неможливо обійтись без основних категорій цивільного права.

1.2 Поняття та правова природа договору приєднання як особливої категорії цивільного права

Будь-яке цивілізоване суспільство задля забезпечення обігу матеріальних та нематеріальних благ створює відповідні правові інструменти, які в свою чергу й надалі його розвивають. Таким інструментом ще з часів Стародавнього Риму є договір, що зарекомендував себе як найефективніший засіб товарообігу. Звичайно, з розвитком суспільства, змінювався і договір (призначення та функції), однак, його сутність при цьому й досі залишається незмінною.

Перш за все, варто сказати, що дефініція «договір» розкривається в наукових працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців. Однак, попри незначні термінологічні розбіжності більшість вчених сходяться до думки, що під договором слід розглядати спільне волевиявлення його учасників, спрямоване на встановлення, зміну чи припинення визначених прав та обов'язків.

Що ж стосується законодавчого закріплення даного поняття, то варто відмітити, що нормативно-правова база країн романо-германської правової системи визначає договір як угоду, або як добровільно взяте однією стороною зобов'язання, за яким інша сторона має право вимагати від першої відповідного виконання [50, С. 11-14]. Натомість, законодавство країн англосаксонської правової системи під договором розуміють обіцянку, на яку поклався контрагент.

У вітчизняному законодавстві також закріплене поняття договору. Так, відповідно до ст. 626 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), «договір - це домовленість двох або більше осіб спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин» [2, Ст. 356].

Досліджуючи вказану категорію, слід відмітити, що фундаментом для будь-якого договору виступає домовленість, що заснована на волі сторін [18, С. 5-7].

При цьому, таке волевиявлення сторін не повинно ніким і нічим обмежуватися, окрім випадків прямо передбачених в законі. Розкриваючи більш детально принцип свободи договору, що витікає із вищенаведених положень, слід зазначити, що укладаючи договір, учасники цивільних правовідносин самостійно обирають не лише контрагентів, але й вид договору, оскільки вітчизняне законодавство дозволяє укладати договори, що прямо не вказані в ньому, а також віддавати перевагу договорам, які поєднують в собі елементи декількох договорів. Крім того, сторони мають можливість вплинути на зміст договору, відмовившись від звичних положень і перерозподіливши обов'язки в ньому на власний розсуд.

Разом з тим, попри вказану свободу, договір має відповідати обов'язковим для сторін правилам, встановленим законом або іншими нормативно-правовими актами [64, с.428-432].

Таким чином, договір є унікальним правовим інструментом, який дає змогу задовольнити інтереси кожної із сторін.

Враховуючи всю різноманітність цивільно-правових відносин, що урегульовуються договором, останній має чимало різновидів, зокрема й договір приєднання.

Досліджуючи договір приєднання як особливу категорію цивільного права, варто вказати, що її поява відбулась у Франції не так давно, приблизно на початку першої половини ХІХ столітті, та, як відзначає Є.Є. Звонков, була зумовлена декількома факторами, зокрема:

– проголошенням принципу свободи договору, що надав можливість учасникам цивільних правовідносин самостійно визначати для себе умови договору;

- швидким розширення ринків товарів і послуг, що зумовило необхідність укладення багатьох договорів з однаковими умовами;
- монополізацією у багатьох сферах суспільних відносин, що надала можливість монополістам встановлювати договірні умови на власний розсуд [40, С. 427-429].

Поява досліджуваної категорії у вітчизняній договірній практиці, що відбулась в кінці другої половини XIX - початку XX століття, обумовила перші наукові дослідження щодо неї [16, С. 77-88]. Однак, на жаль, після Жовтневої революції наукові розробки унеможливились у зв'язку із встановленням нового суспільного устрою, в якому засоби виробництва зосередились у власності держави, а плановий характер економіки і всеосяжний адміністративний контроль не потребували категорій приватного права.

Разом з тим, як відзначає Г. Ф. Шершеневич, впродовж тривалого часу в юридичній літературі можна було зустріти «поодинокі вказівки на існування договору приєднання в капіталістичному світі в контексті його жорсткої критики і протиставлення соціалістичному договору» [76, С. 304-305].

Закономірно, що з переходом до вільного ринку виникла необхідність введення в цивільне законодавство положень, спрямованих на захист інтересів суб'єкта, який був змушений здійснювати угоду, не беручи участь у формуванні її умов [53, С. 207-214].

Варто відзначити, що під час створення вказаного нормативно-правового акту, спочатку використовувався термін «договір про приєднання», а згодом під час безпосереднього прийняття його назва була змінена у «договір приєднання», що заклало в основу етимології цього договору саме спосіб укладення договору, а саме: шляхом приєднання [16, С. 77-88].

У законодавстві України договору приєднання присвячено спеціальну статтю Цивільного кодексу, яка містить легальне його

визначення та встановлює правові наслідки кваліфікації цивільного договору як договору приєднання. Так, відповідно до ч. 1 ст. 634 ЦК України «договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому, а друга сторона не може запропонувати свої умови договору» [2, Ст. 356].

Що ж стосується наукового визначення поняття «договір приєднання», то варто зазначити, що серед вчених нема його однозначного трактування.

Так, В. І. Синайський «під договором приєднання розуміє випадки, коли умови договору формулюються тільки однією стороною, натомість інша лише приєднується» [59, С. 452].

О.В. Лехкар вказує, що «під договором приєднання слід розуміти договір, всі або частина умов якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованих умов договору в цілому» [45, с. 8].

На думку, О.Флейшиц «договір приєднання – це договір, однією із сторін якого є монополістична організація, що пропонує іншій стороні прийняти напрацьований нею «формуляр» договору, а іншій стороні залишається лише або прийняти запропоновані їй умови, тобто «приєднатися» до них або відмовитися від укладення договору» [67, С. 38].

Б. М. Сейнароев визначає «договір приєднання не як договір, укладений особливим способом, а як вид договору, який іншими способами укладений бути не може. На думку вказаного автора, законом має бути визначено, які саме договори мають укладатись шляхом приєднання та яка зі сторін при цьому розробляє його умови» [57, С. 29-32].

Схожій точки зору притримується О. А. Беяневич, який визначає «договір приєднання як спосіб укладення договору і вказує, що виокремлюючою його ознакою є приєднання контрагентів до вже розроблених положень договору без права вимагати через суд їх зміни на стадії укладення договору» [13, С. 210-217].

Л. В. Ткачук визначає договір приєднання як « «продиктований договір» (*diktierter vertag*), оскільки особа, яка приєднується, не має можливості обговорювати його умови, а приєднавшись змушена в силу певних обставин вчинити подібним чином» [63].

Як вказує Є.Є. Звонков, «іноземні науковці визначають договір приєднання як типовий договір, умови якого вже встановленні однією стороною і повинні бути підписані іншою стороною, зазвичай споживачем, якому потрібні певні товари чи послуги» [40, С. 427-429].

Крім того, доволі часто вчені, що досліджують договір приєднання, намагаються пояснити його сутність, шляхом аналізу окремих його аспектів, що є неправильним, оскільки, таким чином неможливо отримати цілісне уявлення про його природу. Наприклад, Л. С. Таль зазначав, що «назву цього договору, яка походить від французького слова *d'adhesion* – підкорятися, підпорядковуватися, можна перекладати як договір про підкорення та вказував, що його зміст становить те, що одна сторона диктує свою волю не лише окремому суб'єкту, а й невизначеному колу осіб, при цьому, вона зв'язує себе зобов'язаннями стосовно всіх, хто приєднається до неї» [62, С. 216].

Можна відзначити, що найбільш точно виразив поняття договору приєднання його основоположець Р. Салейль, який визначав досліджувану категорію як «*contracts d'adhesion*», що в перекладі означало «договори про згоду», та вказував, що це «договір, у якому один із контрагентів не приймає участі у формулюванні умов договору і виявляє згоду на запропоновані умови без обговорення» [10, С. 229].

Досліджуючи договір приєднання варто звернути увагу на його ознаки. При цьому, слід зазначити, що у цивілістичній літературі науковці по-різному виділяють ознаки договору приєднання, акцентуючи увагу на різних аспектах цього договору.

Зокрема, В. В. Вітрянський виділяв три ознаки договору приєднання:

- оферта при укладенні договору адресована невизначеному колу осіб і розрахована на неодноразове застосування;
- умови договору розробляються тільки однією стороною [26, С. 93].

Г. В. Ципленкова визначає наступні ознаки досліджуваного договору:

- договір розробляється однією стороною шляхом використання формуляру або іншої стандартної форми, натомість інша сторона не бере участь у формулюванні його умов;
- формуляр або інша стандартна форма створюється стороною, що пропонує його укласти, та не потребує додаткового затвердження і публікації в друкованих засобах інформації;
- оферентом є сторона, що створила договір приєднання;
- акцептом договору приєднання є згода іншої сторони укласти договір, що виражається шляхом підпису на формулярі або вчиненні конклюдентних дій;
- як правило, він не містить протокол розбіжностей, оскільки за наявності розбіжностей договір вважається неукладеним;
- умови договору приєднання повинні відповідати ЦК України та іншим нормативно-правовим актам та відображати права, які зазвичай містять договори такого виду [73, С.86-89].

О.В. Лехкар виділяє обов'язкові та факультативні ознаки договору приєднання. При цьому обов'язковими ознаками є:

- форма договору стандартна; особливістю порядку укладення є те, що умови можна прийняти тільки в цілому і в такому вигляді як вони встановлені offerentом;

- у акцептанта відсутня можливість приймати участь в розробленні умов договору.

Факультативні ознаки даного договору такі :

- сторона яка розробляє договір приєднання повинна мати підприємницький статус, може займати монопольне становище на ринку;

- між сторонами договору існує економічна нерівність [45, С.8].

В. Крат визначає наступні відмінні ознаки, що притаманні договору приєднання:

- при встановленні умов договору у формулярах або інших стандартних формах виражається виключна імперативність;

- сторона яка приєднується до договору не має можливості діяти інакше [43, С. 50].

В. О. Нюняев зазначає, що «головною кваліфікуючою ознакою договору приєднання є особливий спосіб його укладення, оскільки саме він визначає потребу в особливому нормуванні відносин сторін, надання приєдналася стороні додаткових правових можливостей» [53, С. 207-214].

МакЛеод І. характерною рисою договору приєднання визначає: «споживач априорі перебуває у нерівному становищі з іншою стороною. Інша сторона може встановлювати завідомо невігідні умови для споживача, користуючись його необізнаністю чи зловживаючи монопольним становищем на певному ринковому сегменті (наприклад: у невеликому містечку всього одна компанія надає послуги з опалювання осель, і вона ставить завідомо вищу ціну за опалювання; чи банківська

установа укладає зі споживачем завідомо не вигідний для нього договір, користуючись відсутністю специфічних знань у споживача)» [9, Р. 51].

Є.Є. Звонков поділяє риси договору приєднання на основні та факультативні. При цьому до основних автор відносить такі:

- сторона у договорі сама визначає, що цей договір є договором приєднання;
- інша сторона може лише приєднатися до вже існуючого договору без можливості вносити зміни до його умов.

Неосновні ознаками договору приєднання:

- фінансово-економічна нерівність;
- сторона яка пропонує договір має підприємницький статус;
- завідомо монопольні позиції ініціатора договору [40, С. 427-429].

Н.М. Бойко вказує на наступні характерні для договору приєднання ознаки:

- стандартна форма умов договору;
- відсутність в іншої сторони можливості приймати участь у розробленні договірних умов [16, С. 77-88].

Проаналізувавши всі вищенаведені положення, можна виокремити риси, що притаманні договору приєднання:

- розроблення договірних умов лише однією стороною;
- домінуюче становище сторони, що розробляє договірні умови у певному сегменті ринку;
- неможливість внесення змін іншою стороною – вона може лише прийняти їх або відмовитися від укладення договору.

Що ж стосується безпосередньо правової природи договору приєднання, то, як вказує А.В.Федорончук її можна пояснювати крізь призму нормативної або договірної концепцій [66, С. 135-150]. Остання з них яких має широку підтримку серед вітчизняних вчених-цивілістів.

Яскравим прикладом цієї підтримки є дисертаційне дослідження «Договір приєднання у цивільному праві України» О. Лехкар, в якому наводяться ґрунтовні аргументи на користь договірної концепції.

Зокрема, як зазначає дисертантка, між нормою права та договором приєднання існують об'єктивні відмінності. Так:

- «норма права відображає волю держави, натомість договір приєднання – волю контрагента - суб'єкта приватного права»;
- «норма права має загальний характер, тоді як договори приєднання поширюють свою дію тільки на його сторін»;
- «норми права характеризуються особливим порядком прийняття, зміни та відміни, в той час як договори приєднання розробляються за ініціативою самого суб'єкта, який має намір укласти договори шляхом приєднання, а змінюються чи припиняються за волею обох сторін договору».

Також, як вірно відзначає О. Лехкар, «договори приєднання є засобом саморегулювання майнових відносин, яке здійснюється суб'єктами приватного права за їх ініціативою та засноване на юридичній (не економічній) рівності сторін договору і їх майновій самостійності. Договори приєднання забезпечують індивідуалізовану дію механізму правового регулювання» [45, С. 8].

Крім того, договорам приєднання притаманні всі ознаки цивільного договору. За підставою виникнення цивільних прав та обов'язків, договір приєднання характеризується єдиними волевиявленням (але воля тільки однієї з сторін виражена більшою мірою) та спрямованістю спільних дій на досягнення певних цивільно-правових результатів.

Ще одним вагомим аргументом на користь договірної концепції є те, що положення про договір приєднання закріплено у другому розділі ЦК України, що має назву «Загальні положення про договір» [45, С.8].

Таким чином, підсумовуючи всі вищенаведені положення, можна дійти висновку, що договір приєднання у зв'язку із своєю договірною природою є особливою категорією цивільного права, що найчастіше використовується під час відносин підприємців із особами-споживачами, коли стандартні умови договору повторюються неодноразово.

РОЗДІЛ 2

ДИНАМІКА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ДОГОВОРІ ПРИЄДНАННЯ

2.1 Порядок укладання та зміст договору приєднання

Досліджуючи договір приєднання, як особливу категорію цивільного права, важливо розглянути динаміку цивільних правових відносин у ньому, розпочавши при цьому з порядку укладання, оскільки договір приєднання має спеціальний порядок укладення, що і є визначальною та узагальнюючою ознакою, яка об'єднує усі договори приєднання в єдину групу цивільно-правових договорів. До того ж, як вірно зазначає В.В. Сергієнко щодо цього питання, критерієм виділення конструкції договору приєднання є саме спосіб укладення договору приєднання, а не природа зобов'язань, що з нього витікають та не характер підприємницької діяльності сторони [58, С. 323-326].

Варто відмітити, що у цивілістичній літературі нема однозначного трактування визначення порядку укладення договору.

Так, А. Г. Биков зазначає, що «порядок укладення договору — це передбачені нормами права послідовність і способи оформлення договірних відносин, а способом є певного роду дії, за допомогою яких досягається взаємоузгодженість волі сторін» [61, С.468].

Бородовський О.С. визначає це поняття «як визначену законодавством юридикологічну послідовність стадій встановлення прав та обов'язків сторін, які здійснюються шляхом дій цих сторін, направлені назустріч одна одній та які виражаються узгодженням змісту договору» [19, С. 7].

Як вважає В.В. Денисюк, «порядок укладення договору — це законодавчо визначений спосіб дій суб'єктів договірних правовідносин, спрямований на виникнення договірної зобов'язання та визначення його змісту» [32, С.307-312].

Е. П. Губін, Д. Н. Сафіуллін, Е. А. Суханов зазначають, що порядок укладення договору - це взаємні дії сторін визначені законом, спрямовані на встановлення договірних відносин та визначення їх змісту.

Відповідно до положення ч. 1 ст. 638 ЦК України договір вважається укладеним, у разі коли сторони досягають згоди з усіх істотних умов договору і закріплюють це в визначеній законом формі. Друга частина цієї статті зазначає, що договір укладається в два етапи: «пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною» [2, Ст. 356].

Як відзначає О. С. Яворська, в умовах ведення планового господарства було важливо і принципово виділяти стадії укладення договору. У ринкових умовах стадії укладення договору важче виокремити, через те, що для цього використовуються різноманітні засоби комунікації (наприклад, за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти, інтернету). Тому питання оферти й акцепту втрачають свою практичну значущість і стають предметом наукових дискусій.

Крім того, яка зазначає професор, можливість здійснення договірних відносин приєднанням до пропонованих умов фактично виключає можливість виділення оферти й акцепту при укладенні договорів приєднання. Оскільки умови такого договору встановлюються однією стороною у формулярах або інших стандартних формах. А інша сторона, приєднуючись до запропонованих умов, практично здійснює конкретні дії, що скеровані на виконання договору за умовами, які були запропоновані. Як приклад, при укладенні договору роздрібної купівлі-

продажу покупець акцептує публічну пропозицію шляхом оплати товару. Тобто, акцепт і вчинення дій, які спрямовані на виконання договору фактично збігаються в часі [77, С. 93].

Однак позиція те, що оферта і акцепт збігаються в часі і їх важко відокремити не завжди є правильною. Так, варто розглянути позиції інших науковців.

Як правильно зазначає О.В. Лехкар, що при укладенні договору приєднання оферентом є та сторона, що встановлює «свої умови у стандартній формі і пропонує їх до приєднання». А інша сторона, яка приєднується, звертається з пропозицією направлення їй оферти. Заключною стадією укладення даного договору є повне та безумовне прийняття пропозиції, що не дозволяє відповідати на інших умовах, ніж тих, що запропоновані в оферті [45, С. 10].

Відповідно, першою стадією укладення договору приєднання є оферта, вимоги щодо якої містить ст. 641 ЦК України. Так, пропозицію укласти договір (оферту) може зробити будь-яка із осіб-сторін майбутнього договору. Така пропозиція має містити «істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття» [2, Ст. 356].

Тобто, стадія пропозиції укладення договору приєднання є достатньо чітко виокремленою і не збігається у часі з прийняттям цієї пропозиції. Особливо в випадках, коли договір приєднання є одночасно і публічним договором і стосується необмеженого кола осіб. І акцепт може бути здійснений протягом всього часу дії пропозиції.

Вказані вимоги однаковою мірою стосуються не лише порядку укладення договорів шляхом узгодження умов, а й порядку укладення договорів шляхом приєднання до умов, запропонованих однією стороною.

Зі змісту ст. 641 ЦК України, можна виділити певні властивості оферти:

По-перше, оферта передбачає чітке вираження. Це означає, що з її змісту сторона може зробити висновок про дійсну волю оферента. Якщо в пропозиції існує неясність або невизначеність, то це не буде офертою.

По-друге, в ній обов'язково мають бути визначені істотні умови договору. Але зважаючи на особливості досліджуваного договору, то тільки одна сторона може визначати, які істотні умови, крім тих, що є обов'язковими для конкретного виду договору, будуть присутні в договорі приєднання.

По-третє, в оферті має виражатись намір особи бути зобов'язаною у разі її прийняття. Пропозиція повинна свідчити про остаточне рішення оферента укласти договір. На відміну від переговорів, за допомогою яких можна уточнити наміри сторін.

По-четверте, обов'язкова адресність оферти. З приводу цієї ознаки можна виділити два наукових підходи. Прихильники першого вважають, так як основний елемент договору це сторони, то без визначення сторони пропозиція не може вважатися офертою [68, С. 207].

Інші автори вважають, що оферта в договорі приєднання може бути направлена на невизначене коло осіб, з якими оферент зобов'язаний «укласти договір з будь-якою особою, яка до нього звернеться» [41, С. 50].

Друга думка є більш правильною зважаючи на сфери в яких використовується договір приєднання. Але в деяких сферах підприємницької діяльності в яких використовується договір приєднання, пропозиція надається обмеженому колу осіб. Наприклад, державне підприємство «Національні інформаційні системи» може укладати Договори постачання (щодо спеціальних бланків нотаріальних документів), що є договором приєднання, тільки з державними або приватними нотаріусами. Тобто пропозиція укладення цього договору розповсюджується не на будь-яку особу, а тільки на осіб, які займаються нотаріальною діяльністю.

Разом з загальними ознаками оферти, можна виділити спеціальні, які притаманні договору приєднання: формулярна, стандартна форма, а також, що зроблена пропозиція має незмінний характер, не може обговорюватись. Окрім того, оферта у договорах приєднання має такі ознаки як: публічна адресність та деталізованість [45, С. 9].

Можна сказати, що договір приєднання є винятком з загального правила щодо оферти встановленого в ст. 641 ЦК. Так, оферентом у договорах приєднання може бути тільки та сторона, яка визначає свої умови у формулярах або інших стандартних формах і пропонує їх до приєднання, і також яка є суб'єктом підприємницької діяльності. А інша сторона може звернутися з пропозицією направити таку оферту їх та прийняти її на уже встановлених умовах.

Письмова пропозиція укласти договір приєднання може здійснюватися як шляхом направлення проекту договору, так і шляхом направлення листа, телеграми, телетайпограми тощо, що містять договірні умови, в тому числі стандартні. Однак, слід зазначити, що при укладенні договору приєднання відсутня можливість здійснювати переговори щодо умов (особисті зустрічі, обмін листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо) [70, С. 234].

Наступним етапом укладення є акцепт, тобто відповідь особи про прийняття пропозиції. Вимоги щодо акцепту містить ст. 642 ЦК України, в якій зазначено, що відповідь на пропозицію повинна бути повною і безумовною. Саме це означає, що сторона яка приєднується не має права обговорювати, вносити свої зміни в умови договору приєднання до того, як його укласти, та не може обирати умови до яких вона приєднується, а до яких ні, тобто особа може тільки або приєднатись до всіх умов в тому вигляді, в якому вони запропоновані, або відмовитись від укладення договору в цілому.

Таким чином, як правильно зазначає В.В. Денисюк, відповідь адресата оферти визнається акцептом за наявності таких ознак. По-

перше, вона повинна свідчити саме про прийняття, а вказувати на отримання пропозиції чи зацікавленість щодо неї. По-друге, повнота відповіді, акцептант може погодитись на пропозицію в цілому. По-третє, безумовною, тобто акцепт не повинен залежати від дій сторін, які вони мають вчинити до укладення договору [33, С. 575-583].

У випадку, коли особа, які отримала оферту, замість відповіді на неї в межах строку відповіді вчинила відповідні дії на виконання договору, які засвідчують про її бажання укласти договір, наприклад, здійснила оплату товару, то таку дію можна вважати акцептом, якщо інше не зазначено в оферті чи не встановлено законом [2, Ст. 356].

Крім того, як вказує А.В. Федорончук, волевиявлення сторони при акцепті договору приєднання може бути виражено й такими діями: погодження з умовами без відображення у відповідних документах, підписання примірника договору [66, С. 135-150].

Таке волевиявлення при акцепті може бути вчинене в електронній формі, що в наш час є дуже розповсюдженою практикою.

Також, слід відмітити, що акцепт не може бути вчинений через конклюдентні дії чи в формі мовчання.

Також, важливим є стадія завершення укладення договору, оскільки він дає можливість зафіксувати настання бажаних правових наслідків. Зокрема, під час письмового оформлення договору приєднання таким моментом є його скріплення підписами, а при укладенні в усній формі це частіше вчинення певних дій або внесення оплати [51, С. 126-128].

У цивільних договорах важливим є волевиявлення сторін, що виражає загальну волю сторін, а в договорі приєднання має свої особливості. На думку О.В. Лехкар, специфіка єдиного волевиявлення в досліджуваному договорі в тому, що частка волі сторін не є рівною. Більшою мірою у договорі приєднання виражена воля тієї сторони яка розробила текст договору і запропонувала іншій стороні, а воля другої

сторони обмежується згодою або відмовою від договору на запропонованих умовах.

Виходячи з цього, змістом договору є умови які обов'язкові відповідно до законодавства та ті умови які запропонувала одна із сторін [47, С. 47].

Як вказує В. Крат, в договорі приєднання зберігається тільки зовнішня форма домовленості, оскільки вільною в цьому випадку є воля тільки однієї зі сторін – тієї, яка використовує для укладення договору формуляр [43, С. 50]. Тобто, у договорі приєднання умови встановлюються однією стороною у формулярі чи іншій стандартній формі.

Як правило, формуляр можна визначити, як розтиражований у багатьох екземплярах письмовий бланк, із надрукованими типографським або іншим способом, в тому числі в електронному вигляді, з загальними умовами правочину, які пропонуються всім контрагентам до приєднання.

При цьому, як вірно відзначає О.В. Лехкар, стандартна форма договорів приєднання, яка може бути усна, письмова чи електронна, розрахована на багаторазове її використання, та має загальний характер, та використовується для укладення однотипних правочинів [45, С. 9].

Особливістю вказаної форми договору приєднання є те, що вона розробляється перед укладенням договору. При цьому, важливо тільки те, що сторона використовує таку форму в своїй діяльності, а не те, хто її розробив.

Так як, договір приєднання є окремим видом договору, то його умови мають окремі особливості, які не властиві іншим договорам. Вказані умови можна поділити за наступними критеріями.

За способом узгодження виділяють:

– продиктовані (повинні прийматися без обговорення їх змісту);

– альтернативні (пропонується декілька варіантів умов, серед яких сторона, яка приєднується може обрати один);

За врахуванням інтересів протилежної сторони при формуванні умов договору виділяють:

– справедливі умови (розподіл прав і обов'язків на паритетних засадах);

– несправедливі умови (які суперечать принципу добросовісності, обтяжують сторону яка не брала участь у формуванні умов договору, або несправедливо розподіляють права та обов'язки сторін. Наявність таких умов може тягнути за собою припинення договору приєднання).

Можна виділити такі види несправедливих умов як «...невиправдані; нерозумні; виключні; заздалегідь незрозумілі; неочікувані умови; умови, якими сторона позбавляється прав, які звичайно мала; умови, якими виключається або обмежується відповідальність за порушення зобов'язання» та ін. [47, С. 50].

У випадку, коли при укладенні договору приєднання сторонами було змінено окремі його умови або включені додаткові умови, то такий договір не буде вважатися договором приєднання і на нього будуть поширюватись загальні норми про договір, так як такі дії суперечать ознаці, яка виокремлює цей договір від інших видів [70, С. 765].

Також слід відмітити, що письмова форма договору може за вимогами законодавства нотаріально посвідчуватись чи підлягати нотаріальній реєстрації.

Що стосується усної форми укладення договору приєднання, то серед науковців немає однозначної думки щодо цього питання.

Так, А. В. Ципленкова вважає, що договори приєднання можуть укладатися тільки при наявності письмової форми, шляхом складення єдиного документа, який підписаний сторонами, може здійснюватися шляхом обміну документами через поштовий, телефонний, електронний зв'язок [73, С. 126].

Також підтримує таку думку В.М. Мартин, що припускав, оскільки договір побутового прокату укладається шляхом заповнення сторонами відповідних пунктів «замовлення-зобов'язання», форма та зміст якого затверджені у встановленому законом порядку, то йому притаманна письмова форма.

Але слід погодитися в цьому питанні з науковцями, що мають не таку категоричну думку, зокрема А.Н Кучер зазначає, що під стандартною формою договору приєднання можна розуміти не тільки формуляри оформлені в письмовому вигляді, умови договору можуть озвучуватись стороні також в усній або в іншій формі [44, С. 309]. Тотожну точку зору висловлюють і А.В. Федорончук [46, С. 135-150] та О.В. Лехкар [45, С. 9].

Варто погодитися з останньою думкою, оскільки розуміння стандартної форми договору приєднання тільки як письмової форми, необгрунтовано звужує сферу застосування статті 634 ЦК України, яка покликана захистити слабшу сторону в договорі. Стандартність форми слід розглядати у широкому значенні, а тому, сторона може в односторонньому порядку сформулювати умови, на яких вона укладає правочини зі своїми контрагентами. Однак, незалежно від того, в якій формі висловлюється пропозиція про укладення такого договору, у сторони яка формулює умови договору, ці умови мають існувати в письмовому вигляді, для належного захисту обох сторін у випадку порушення договору.

Таким чином, підсумовуючи всі вищезазначені положення можна дійти висновку, що договір приєднання має специфічний порядок укладання, форму та зміст договору, який дає змогу суб'єктам господарювання економити час при наданні однотипних послуг, робіт, використанні однотипних схем реалізації товарів (послуг, робіт).

2.2 Зміна та припинення договору приєднання

У будь-якому договірному зобов'язанні є можливість змінити або припинити його. Разом з тим, оскільки стабільність суспільних відносин не в усіх випадках залежить від сторін договору, виникає необхідність вносити зміни до нього або припинити його. Крім того, як було встановлено в попередніх частинах роботи, визначальною особливістю договору приєднання є те, що тільки одна із сторін може розробляти його умови, а інша сторона позбавлена такої можливості, а також позбавлена можливості виносити на обговорення будь-які зміни встановлених умов.

Так як, в договорах приєднання порушується баланс інтересів сторін, через те, що тільки одна з них може формувати умови, саме тому є важливим положення законодавства, які надають гарантії захисту інтересів “слабшої” сторони при укладенні договору. Такі гарантії зокрема закріплені в ст. 634 ЦК України, в якій зазначено, що «договір приєднання може бути змінений або припинений на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, або якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення договору, чи містить умови, які є явно обтяжливими для сторони, яка приєдналася» [78, С. 93-96].

У зв'язку з цим, дослідження питання зміни та припинення викликають інтерес та потребують розгляду у рамках дослідження динаміки цивільних правових відносин у договорі приєднання.

Перш за все, досліджуючи питання зміни договору приєднання, варто відмітити, що науковці по-різному визначають поняття «зміна договору». Так, на думку Н.М. Бойко, «під нею слід розуміти саме зміну умов, на яких він укладений. Ці зміни можуть стосуватись щодо предмета, місця, строків виконання договору тощо» [16, С. 77-88].

Як відзначає Т.О. Родоман під зміною умов договору треба розуміти визначену послідовність дій та стадій, які виражаються в певних діях сторін договору, що сприяють узгодженням нових умов [56, С. 112-118].

Більш точно, поняття «зміна договору» виразив С.О. Бородовський, який під ним розуміє нормативно визначену послідовність дій сторін, в порядку та з підстав, які визначені договором або законом, направлені на зміну укладеного договору на майбутнє [20, С. 169].

Варто відмітити, що зміна договору виражається в діях сторін, заснованих на їх домовленості або положеннях нормативно-правових актів, предметом яких є часткова чи повна зміна умов договору на майбутнє, їх доповнення або скасування дії. При цьому, зберігається його сила в цілому, але деякі із положень договору замінюються іншими, відмінними від умов первісного тексту договору.

Варто зазначити, що зміна договору приєднання з визначених законом підстав може відбуватись лише після укладення договору, так як уже було розглянуто те, що на етапі укладення договору будь-які умови договору сторона, що приєднується не може змінювати.

Змінити можна будь-яку умову, щодо якої сторонами досягнута домовленість та яка є включеною до змісту договору. Тобто можуть підлягати зміні і ті умови, що визначаються законодавством як істотні, і звичайні умови договору.

Порядок внесення змін може визначатись як законом, так і договором. Зміст договору має передбачати умови внесення та передбачати обставини при яких змінюються конкретні умови договору, а також має бути визначена процедура зміни. Зміна умов має здійснюватися в тій же формі, що і укладення договору, якщо інше не зазначено законом, договором чи звичаями ділового обороту [72, С. 6].

Варто відмітити, що ст. 651 та ч.2, 3. ст. 634 ЦК України, що регулюють особливості динаміки цивільно-правових відносин в договорі приєднання поруч із підставами для зміни договору передбачають однакові підстави й для розірвання договору. Однак, не дивлячись на їхнє спільне правове регулювання вказані поняття неоднакові і ототожнювати їх не можна, оскільки вони мають різні значення та правові наслідки.

Традиційно у цивілістиці під розірванням договору розуміють припинення його дії на майбутнє.

Зокрема, на думку З. Заменгофа розірвання договору - це акт, який спрямований на дострокове припинення дії договору, та зупинення його виконання у майбутньому, якщо строк виконання такого договору ще не настав, або має триваючий характер [39, С. 6].

Схоже визначення надає Н. Процьків, який вказує, що «розірвання договору – це дія, яка направлена на припинення виконання невиконаного частково або повністю договору на майбутнє» [54, С. 9].

Те положення, що договір можна припинити тільки на майбутнє ґрунтується також на нормі ч. 4 ст. 653 ЦК України, яка передбачає, «що сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом».

Оскільки ця норма є диспозитивною, то сторони в договорі самі можуть вирішити питання про повернення виконаного за договором. Однак, у даній нормі мова не йде про визначення правової долі виконаних зобов'язань – в силу ст. 599 ЦК України вони є припиненими з моменту належного виконання. Вказана норма дає змогу сторонам розірвати договір, з максимальним урахуванням інтересів для кожної з них [65, С. 75-78].

Підсумовуючи, можна погодитися з думкою вчених про те, що розірвання договору – це дія, спрямована на припинення невиконаних

договірних зобов'язань на майбутній період. Порівнюючи категорію розірвання з категорією визнання договору недійсним, то в другому випадку сторонам повинно бути повернуте те, що набувалось за цим договором.

Досліджуючи розірвання договору, слід відмітити, що воно є неможливим у випадку його повного виконання, оскільки належне виконання договору припиняє дію договору та договірні відносини між сторонами.

Також, договір можна розірвати лише достроково, тому що при закінченні його дії, якщо він укладений на певний строк, договір припиняється і захистити свої права можна через норми, які регулюють наслідки невиконання зобов'язань.

Відповідно до ст. 651 ЦК України «зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом». Однак, договір може бути змінений або розірваний за рішенням суду, якщо однією із сторін порушені його істотні умови, та в інших випадках встановлених законом чи договором. Законом або сторонами в договорі також може бути зазначена умова про односторонню відмову від договору у повному чи частковому обсязі [2, Ст. 356].

На підставі цього можна визначити три підстави зміни або розірвання договору приєднання.

Перша - це зміна або розірвання договору за згодою сторін. Ця підстава дає змогу змінювати чи розривати договір без обмежень. Аргументувати це можна тим, що сторони добровільно, на основі власного волевиявлення укладають договір, то за власною згодою можуть і змінити або розірвати його в будь-який момент.

Друга підстава – це за рішенням суду. При цьому ч. 2 ст. 651 ЦК України наводить лише одну підставу для винесення судом рішення про зміну або розірвання договору - істотне порушення іншою стороною,

тому що загалом ця причина є основною при бажанні змінити або розірвати договір [2, Ст. 356].

Третя підстава – одностороння відмова від договору. За загальним правилом, одностороння відмова або одностороння зміна умов договору не допускається, але як зазначається в коментарі ЦК України за редакцією А.С. Довгерта та Н.С. Кузнецової, винятками із цього правила є те, що така відмова, та умови для її використання можуть бути визначені законом або договором. В такому випадку її можна визначити як односторонній правочин, оскільки вона є волевиявленням особи, що спеціально спрямоване на виникнення юридичних наслідків цивільно-правового характеру.

Також, одностороння відмова може стосуватись не цілого договору, а його частини, в такому випадку договірні відносини не припиняються, а лише змінюється, через припинення відповідної частини зобов'язання.

При відмові від договору в повному обсязі наступають певні юридичні наслідки пов'язані з припиненням договору. Зокрема, одностороння відмова від договору в повному обсязі є одним із способів розірвання договору (поряд із розірванням договору у судовому порядку і розірванням договору за згодою сторін), що спрямований на припинення правових зв'язків між сторонами договору приєднання [35, С. 447].

Досліджуючи підстави для зміни або розірвання договору приєднання, слід відмітити, що саме його особливість, а саме, встановлення умов договору лише однією стороною може мати наслідком задоволення інтересів тільки цієї сторони. Саме тому, для захисту інтересів другої сторони, окрім загальних підстав для зміни або розірвання договору приєднання, ЦК України в ст. 634 передбачив й спеціальні підстави, що не можуть бути підставами для зміни або розірвання інших видів договорів.

Ці підстави мають на меті не визнання умов договору незаконними, а саме захист та відновлення балансу інтересів між сторонами договору приєднання, не дозволяючи одній стороні зловживати правом, щодо одноособового встановлення умов договору, а також компенсувати другій стороні порушення принципу свободи договору.

Тому, згідно з законодавством, сторона, що приєдналася має право на зміну чи припинення договору, навіть якщо умови договору є законними, у таких випадках:

- 1) укладення договору приєднання позбавило сторону прав, які вона звичайно мала;
- 2) виключення або обмеження відповідальності сторони за порушення зобов'язання;
- 3) наявність інших умов (обтяжливих) для сторони, що приєдналася.

При цьому така сторона повинна довести, що не прийняла б таких обтяжливих умов, якби приймала участь у формуванні умов договору.

Варто зазначити, що з цих підстав договір приєднання може бути або розірваним або зміненим. Тобто, у сторони, що приєдналася є право вибору усунення порушення її прав. Саме зміна договору, без його розірвання є доречною у випадку, коли інша сторона займає домінуюче становище на відповідній території або у відповідній сфері послуг, робіт, товарів (наприклад, електропостачання), і в цьому випадку, якщо розірвати, а не змінити договір у особи зникає можливість заключити договір з іншою особою з приводу надання їй потрібних товарів, робіт, послуг.

Але, щодо осіб, які уклали договір приєднання у зв'язку зі здійсненням ними підприємницької діяльності, то їх право на зміну чи розірвання такого договору обмежується ч.3 ст. 634 ЦК [22, С. 192].

Таке обмеження є досить виправданим з огляду на наступне.

Відповідно до положень Господарського кодексу України підприємницька діяльність - це самостійна, ініціативна, систематична діяльність, що здійснюється на власний ризик, а, значить, особа постійно несе певний ризик невиконання власних дій.

З огляду на вищевказане, законодавець справедливо встановив можливість змінити або розірвати договір підприємцю, що приєднався до договору, лише за умови, якщо він не знав і не міг знати, на яких умовах він до нього приєднується.

Щодо наслідків зміни або розірвання договору приєднання, то в цьому питанні немає особливостей, він припиняється чи змінюється з моменту досягнення домовленості між сторонами, якщо інше не встановлено законом, договором, чи не обумовлено характером зміни. У випадку зміни або розірвання договору в судовому порядку, то зобов'язання змінюється або припиняється відповідно з моменту набрання рішенням суду законної сили.

Як уже було зазначено, сторони за загальним правилом не можуть вимагати повернення виконаного за договором, але при зміні або розірванні договору приєднання у зв'язку з істотними порушеннями однієї сторони, інша має право на відшкодування збитків.

Також, слід зазначити, що відповідно до ст. 654 ЦК України «зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту» [2, Ст. 356].

Підсумовуючи всі вищезазначені положення, можна дійти висновку, що договір приєднання має особливу динаміку цивільно-правових відносин, що обумовлено його сутністю та правовою природою. Зокрема, має особливості щодо спеціальних підстав зміни або розірвання договору, які можуть застосовуватись тільки до договору приєднання і зумовлені дисбалансом інтересів сторін.

2.3 Порядок визнання договору приєднання недійсним. Огляд судової практики

Договір приєднання є особливою категорією в цивільному праві. За своєю природою він повинен відповідати всім умовам дійсності. Зважаючи на те, що всі умови встановлюються «сильнішою» стороною, то важливим є захист сторони, яка не має можливості впливати на зміст такого договору. Одним із інструментів такого захисту є визнання договору приєднання недійсним.

Перш за все, досліджуючи порядок визнання договору приєднання недійсним варто з'ясувати поняття «недійсність договору». Слід зазначити, що у цивілістичній літературі немає однозначного трактування вказаного поняття.

Зокрема, на думку О.В. Гутнікова, «недійсна угода – це дії осіб, що спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин, за якими право заперечує юридичні наслідки, на які була спрямована воля сторін, на підставах, вказаних у Цивільному кодексі, що мало місце на момент вчинення дії» [30, С. 52].

В. П. Шахматов, вважає, що «недійсний правочин – це правочин, склад якого не відповідає описаним у нормах права ознакам складу правочинів даного виду з огляду на суспільно шкідливі або суспільно небажані властивості» [75, С. 87].

Як стверджує В. Новікова, «недійсним є правочин, зміст якого суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства»:

- наявність в осіб, які вчиняють правочин, необхідного обсягу цивільної дієздатності;
- відповідність вільного волевиявлення учасника правочину його внутрішній волі;

- спрямованість результату правочину на реальне настання правових наслідків, обумовлених ним;
- відповідність правочинів, що вчиняються батьками (усиновлювачами), інтересам їх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей;
- вчинення правочину у формі, встановленій законом [31, С. 283-290].

Більш точним є визначення, яке наводить М. О. Жорнік. Науковець зазначає, що «недійсним є правочин, який хоч і спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, але не створює цих наслідків в зв'язку із невідповідністю цих дій вимогам актів цивільного законодавства» [37, С. 33-36].

У Цивільному кодексі України договору приєднання присвячена стаття 634, яка не визначає спеціальних умов недійсності. Тому, в цьому випадку можна керуватись загальними статтями про недійсність, правочинів закріплених в ст.ст. 203, 215 ЦК України.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 215 ЦК України загальними підставами для недійсності договорів, зокрема й договору приєднання є наступні:

- «зміст правочину суперечить цьому ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам»;
- «особа, яка вчиняє правочин, не має необхідний обсяг цивільної дієздатності»;
- «волевиявлення учасника правочину не є вільним та відповідає його внутрішній волі»;
- «правочин неспрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним»;
- «правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей» [2, Ст. 356].

Постановою Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» встановлено, що судам відповідно до ст. 215 ЦК України «необхідно розмежовувати види недійсності правочинів: нікчемні правочини – якщо їх недійсність встановлена законом (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, ч. 1 ст. 224 тощо), та оспорювані – якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом (ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 225 ЦК України тощо)» [8].

Несправедливі умови можуть бути нікчемними або оспорюваними. Нікчемними будуть визнаватись умови, які прямо визначені у законі (наприклад, ч. 2 ст. 207 Господарського кодексу України, ст. 18 ЗУ «Про захист прав споживачів»). Інші умови будуть оспорюваними, а їх недійсність буде визначатись судом.

Першим видом недійсності договорів, зокрема й договору приєднання, є нікчемний правочин. Відповідно до положень ч. 2 ст. 215 ЦК України ним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом [2, Ст. 356]. Як стверджує М. О. Жорнік, нікчемний правочин в цивілістичній науці іноді називають «мертвонародженим», так як він із самого початку не породжує передбачених законом правових наслідків незалежно від пред'явлення позову про визнання його недійсним [37, С. 33-36].

З аналізу норм ЦК України, нікчемними договорами приєднання є договори, що:

- укладені без додержання обов'язкової письмової форми, якщо недійсність прямо передбачена законом;
- укладені без додержання обов'язкової нотаріальної форми та/або які підлягають обов'язковій державній реєстрації.

Однак, у виключних випадках, встановлених ст.ст. 218 та 220 ЦК України такі правочини, окрім визнання дійсним заповіту, який є нікчемним у зв'язку із порушенням вимог щодо форми його недійсності, можуть бути визнані дійсними в судовому порядку.

У випадку з договором приєднання така форма договору є радше винятком і застосовується тільки в окремих сферах.

- укладені із малолітньою особою, за межами її цивільної дієздатності без належного схвалення, вчинення правочину без надання дозволу органу опіки та піклування – ст. 224 ЦК;
- укладені недієздатною фізичною особою;
- правочини, які порушують публічний порядок, тобто які посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також на знищення, пошкодження майна фізичної, юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади.

Слід відзначити, що вищезазначений перелік не є повним, оскільки ЦК України та іншими законодавчими актами встановлено також інші підстави нікчемності договорів приєднання.

Разом з цим, в законодавстві визначається спеціальна умова щодо визнання договорів приєднання недійсними. Це наявність несправедливих умов в договорі. Наприклад, ч. 5 ст. 18 ЗУ «Про захист прав споживачів» визначає, що «якщо положення договору визнано несправедливим, включаючи ціну договору, таке положення може бути змінено або визнано недійсним». Ця стаття також вказує, що перелік несправедливих умов договору є невичерпним. Але в цьому випадку буде визнаватись недійсною лише окрема умова, а не весь договір.

ЦК України визначає наслідком наявності несправедливих умов – зміну або розірвання договору приєднання (ч. 2 ст. 634 ЦК України) [2, Ст. 356].

Для захисту сторони, що приєднується, краще буде визнати договір недійсним, ніж змінити або розірвати його, тому що при визнанні договору недійсним наступають правові наслідки визначені ст.ст. 216-217 ЦК України.

Зважаючи на те, що існують загальні та спеціальні умови недійсності договорів приєднання, важливо визначитись як їх застосовувати.

Умови, зазначені в загальних положеннях про недійсність правочинів (в ст. 215 ЦК України), будуть сприяти визнанню договору недійсним в цілому. Але варто зауважити, що недотримання стандартної форми договору приєднання не свідчить про недійсність даного договору, а передбачає неможливість кваліфікації укладеного договору як договору приєднання.

А спеціальні підстави недійсності, що стосуються наявності в договорі несправедливих умов, будуть сприяти визнанню недійсною тільки тієї умови, яка підпадає під ознаку несправедливості. Як вже було зазначено, в законодавстві не вказаний повний перелік таких умов та не закріплений порядок їх визначення. Тому в кожному окремому випадку питання недійсності договору вирішується в судовому порядку [17, С. 205-206].

Те, що в законодавстві не вказаний перелік умов, які є несправедливими для даного виду договорів, ускладнює вирішення справ судом про визнання недійсним таких умов. Суд не завжди може визначити правильно, чи можна вважати дану умову несправедливою чи ні. Тому, можливо, є доцільним визначити в законодавстві хоча б приблизний перелік таких умов.

Що ж стосується правових наслідків визнання договору приєднання нікчемним, то варто зазначити, що в такому випадку він не підлягає виконанню, а також від моменту його вчинення не може породжувати прав і обов'язків. Також, такий договір приєднання не

породжує правових наслідків, які передбачені ним, а лише наслідки, що пов'язані з його недійсністю.

Крім того, в цивілістичній літературі активно обговорюється питання щодо необхідності звернення до суду для визнання нікчемного правочину недійсним.

Зокрема, Д. М. Генкін стверджує, що «для визнання нікчемної угоди недійсною немає необхідності в рішенні суду» [27, С. 40-57].

Разом з тим, як зазначає І. В. Давидова, «аналіз положень ЦК України дає підстави стверджувати, що особа має право звернутися до суду з позовом про визнання нікчемного правочину недійсним. Вчена виходить з тези, що нікчемні правочини є недійсними незалежно від рішення суду, то предметом спору, може бути вимога про визнання договору недійсним, оскільки суд не встановлює недійсності такого правочину. Крім того, предметом позову за нікчемним правочином може бути встановлення існування факту, з яким закон пов'язує настання нікчемності правочину» [31, С. 283-290].

Що стосується другого виду недійсності договорів, зокрема й договору приєднання, то варто відмітити, що ним є оспорюваний правочин. Відповідно до положень ч. 3 ст. 215 ЦК України «якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним» [2, Ст. 356].

На відміну від нікчемного, оспорюваний правочин на момент вчинення створює для його учасників цивільні права та обов'язки, а тому вважається дійсним, хоча за своєю суттю він також є протизаконним. Водночас порушення умов дійсності правочинів на момент вчинення дає можливість одній зі сторін або заінтересованій особі звернутися до суду із позовом про визнання такого правочину [38, С. 94-98].

З аналізу норм ЦК України, оспорюваними договорами приєднання є договори, що:

- вчинені неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;
- вчинені фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності;
- вчинені дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними ;
- вчинені юридичною особою, без відповідного дозволу/ліцензії ;
- вчинені під впливом помилки ;
- вчинені під впливом обману;
- вчинені під впливом насильства;
- вчинені в результаті зловмисної домовленості представників обох сторін ;
- вчинені під впливом важких обставин ;
- фіктивний;

Слід відмітити, що оспорювані договори приєднання не можуть бути недійсними самі по собі. В усіх випадках оспорюваності договору приєднання, він має бути визнаний дійсним, доки проти нього не буде порушений спір й суд не прийме рішення щодо нього. Вказаний спір констатує неправомірність договору приєднання, разом з рішенням суду приводить до того, що правочин визнається недійсним.

У той час, коли договір приєднання виникає внаслідок обставин, що не дають змогу належним чином та у передбачений законом порядок реалізувати його. «Цей правочин, подібно до нікчемного, не тягне за собою виникнення юридичних наслідків, але для визнання оспорюваного правочину недійсним, обов'язково потрібне

волевиявлення будь-якої зацікавленої особи, правам та законним інтересам якої, може бути заподіяна шкода внаслідок виконання такого правочину. Тобто обов'язковим є подання позову про визнання оспорюваного договір приєднання недійсним» [38, С. 94-98].

Що ж стосується судової практики щодо позовів про визнання оспорюваного договору приєднання недійсним, то варто зазначити, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень доволі небагато рішень по вказаним позовам. Варто відмітити, що на практиці такі позови досить часто не задовольняють.

Більшість із зазначених позовів стосуються договору приєднання до кредитного договору. Як приклад можна навести рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 21 вересня 2017 р. у справі № 361/268/17. Як вбачається із вказаного рішення позивач просить визнати договір «Миттева розстрочка» недійсним, і відшкодувати завдану йому відповідачем моральну шкоду 15000 грн., мотивуючи тим, що на підставі анкети заяви про приєднання до Умов і Правил надання банківських послуг та Тарифів на обслуговування кредитної картки 24.09.2012р. він оформив у ПАТ КБ «Приватбанк» кредитну картку «Universal» із встановленим кредитним лімітом 300 грн., якою користувався до 2017 року; у квітні 2016 року йому неодноразово телефонували з інформаційної служби (call center) ПАТ КБ «Приватбанк» і пропонували оформити кредит «Оплата частина» (миттева розстрочка) у розмірі 4599,07 грн., зі сплатою процентів 2,9 на місяць [79].

Зі спливом певного часу він зателефонував до інформаційної служби (call center) ПАТ КБ «Приватбанк» для з'ясування істотних умов даної пропозиції банку, оскільки оператори відповідача надавали суперечливу інформацію, а у червні 2016 року він звернувся до відділення ПАТ КБ «Приватбанк» в м. Києві за додатковою інформацією щодо умов кредитування «Оплата частинами» (миттева розстрочка) та

укладення письмового договору, але працівником відділення йому було повідомлено, що сума кредиту на умовах «Миттева розстрочка» 4599,07 грн. йому вже була нарахована, 30.05.2016 р. з його карткового рахунку вже відбулось списання першого платежу 325 грн. тіло кредиту 191, 63 грн. і 133,37 відсотки за користування кредитом.

Позивач просить визнати договір «Миттева розстрочка» недійсним, оскільки він згоди на укладення договору «Миттева розстрочка» не давав, не підписував письмового договору чи будь-яких інших документів, що свідчили б про укладення ним такого договору чи про надання згоди на його укладення, вважає, що нав'язаний відповідачем сервіс «Миттева розстрочка» фактично є кредитним договором, який повинен укладатись в письмовій формі, а тому є підстави для визнання його недійсним.

Вимоги в частині відшкодування моральної шкоди обґрунтовує тим, що відповідач своїми протизаконним діями і нав'язуванням йому вказаного договору та збільшенням боргу на 5000 грн., безпідставним списанням з його рахунку коштів близько 2704 грн. на погашення боргу і процентів по кредиту, який він оформляв, завдав йому переживань, моральних страждань, і таку моральну шкоду він оцінює у 15000 грн.

За результатами судового розгляду, суд дійшов висновку, що між сторонами були досягнуті домовленості (згода) за всіма суттєвими умовами договору, здійснені всі необхідні дії задля виникнення та зміни цивільних прав та обов'язків в межах даного двостороннього договору. Про укладення договору і про згоду на його укладення свідчить підпис позичальника, клієнта (позивача) в його анкеті - заяві. Підтвердженням факту укладення договору є отримання клієнтом кредитної картки на підставі цього договору. Те, що договір був укладений і є дійсним, підтверджується також і тим, що у подальшому, протягом дії договору, клієнт (позивач) користувався даною кредитною картою у відповідності до умов укладеного ним договору.

Таким чином, в задоволенні позову фізичної особи до Публічного акціонерного товариства «Приватбанк» про визнання договору «Миттева розстрочка» недійсним було відмовлено в повному обсязі [79].

Також оспорується договори приєднання до страхових договорів. Наприклад, рішення Вінницького міського суду Вінницької області від 25 травня 2015 року у справі № 127/3373/13-ц. Як вбачається з рішення суду, ПАТ «Страхова компанія «АХА Страхування» звернулось в суд з позовом до ОСОБА_2 про визнання недійсним договору страхування фінансового ризику, пов'язаного з втратою права власності на нерухомість з моменту його укладення [80].

Позов мотивовано тим, що 28.05.2010 року між ПАТ «Страхова компанія «АХА Страхування» та ОСОБА_2 було укладено договір №003-фр/10 (кп) страхування фінансового ризику, пов'язаного з втратою права власності на нерухоме майно, а саме конструкції будівлі гаража, загальною площею 736,8 кв.м., що знаходиться за адресою: Вінницька область, м. Жмеринка, вул. Птахіна, 11Б.

01.06.2012 року Жмеринським міськрайонним судом Вінницької області було винесено ухвалу у справі № 0205649/2012 за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_2, ОСОБА_4, треті особи АТ «СК «АХА Страхування», АТ «ОТП Банк», ОСОБА_2 про визнання недійсним рішення третейського суду. Відповідно до ухвали від 01.06.2012 року суд постановив рішення постійно діючого третейського суду при Асоціації «Розвитку та правозахисту підприємств» від 08.05.2008 року, яким визнано дійсним договір купівлі продажу будівлі гаража літ. «А», яка розташована за адресою: м. Жмеринка, вул. Птахіна, 11Б, загальною площею 736,8 кв.м. укладений 30.04.2008 року між ОСОБА_4 та ОСОБА_2. Підставою для задоволення позову стала та обставина, що при відчуженні майна ОСОБА_4 не отримав письмової згоди дружини ОСОБА_3, оскільки спірний гараж набутий під час шлюбу та є їх спільною сумісною власністю.

Відповідно до ухвали суду від 01.06.2012 року рішення третейського суду скасовано, то договір купівлі продажу спірного гаража від 30.04.2008 року для якого обов'язковими умовами укладення є отримання згоди іншого з подружжя відповідно до рішення суду, а також нотаріальне посвідчення та державна реєстрація згідно з вимогами ЦК України, є таким, що не укладений, тобто відсутній факт виникнення цивільно-правових відносин між сторонами договору купівлі продажу. Такий договір не створює ніяких прав та обов'язків для сторін, крім права особи на звернення до суду для стягнення безпідставно отриманих коштів.

Оскільки при укладення договору страхування було застраховано майновий інтерес страхувальника ОСОБА_2, пов'язаний з володінням, користуванням, розпорядженням нерухомого майна спірним гаражем, відповідно до якого договір купівлі продажу є не укладеним, а отже до ОСОБА_2 не перейшло право власності на гараж, у зв'язку з чим відпала підстава укладення договору страхування, відсутній предмет договору страхування.

За результатами судового розгляду, суд дійшов висновку, що Посилання ПАТ СК АХА Страхування на те, що оспорюваний правочин є недійсним з моменту укладення на підставі ч.ч. 1,5 ст. 203, ст. 215 ЦК України у зв'язку з тим, що зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства, має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним, є безпідставним, оскільки на момент його укладення 28.05.2010 року він відповідав даним вимогам. Станом на 28.05.2010 року ОСОБА_1 був власником застрахованого майна на законних підставах, його право власності припинилося лише 21.11.2012 року.

Враховуючи викладене, суду ПАТ СК АХА Страхування не наведено жодної правової підстави, передбаченої ст. 203 ЦК України,

для визнання оспорюваного правочину недійсним відповідно до положень ст.ст. 215-235 ЦК України, тому в задоволенні позову ПАТ «Страхова компанія «АХА Страхування» було відмовлено [80].

Також, доволі часто оспорується договори приєднання до іпотечного договору. Варто навести рішення Оболонського районного суду м. Києва від 11 квітня 2011 р. у справі № 2-1970/11 [80].

Як вбачається з рішення суду, Позивач звернувся до суду з позовною заявою до ВАТ "Універсал Банк", третя особа: „Планета Буд" про визнання договору недійсним посилаючись на те, що відповідно до п. 1.6 Статуту ТОВ "Завод металевих конструкцій" позивач є учасником даного товариства.

11.06.2008 року між ТОВ "Завод металевих конструкцій" та відповідачем було укладено договір іпотеки № MG - 1\152\08, згідно якого ТОВ "Завод металевих конструкцій" виступає майновим поручителем по зобов'язаннях третьої особи відповідачем за кредитним договором" SU-01/152/08.

Зміст кредитного договору суперечить вимогам чинного законодавства та порушує права та законні інтереси позивача, який є засновником майнового поручителя третьої особи. 11.06.2008 року між третьою особою та відповідачем був укладений кредитний договір, на підставі якого відповідач зобов'язався надати третій особі на умовах цього кредитного договору грошові кошти в розмірі 6000000 доларів США, що еквівалентно 29109000,00 гривень, а третя особа зобов'язалася прийняти належним чином використати та повернути 6000000 доларів США, а також сплатити плату за кредит, що включає в себе, як проценти так і винагороду, а саме: проценти з 11.06.2008р. по 10.10.2008р. 3mnh Libor + 7% процентів річних в доларах США та підвищений процент за користування кредитом понад встановлений строк 3mnh Libor+ 16% процентів річних в доларах США; проценти з 10.10.2008 3mnh Libor+ 8% процентів річних в доларах США та підвищений процент за

користування кредитом понад встановлений строк 3mth Libor+ 17% процентів річних в доларах США, проценти з 26.02.2009р. підвищений процент за користування кредитом понад встановлений строк 3mth Libor+ 18% процентів річних в доларах США; винагорода у розмірі 1% від суми ліміту кредитної лінії, а саме 60000 доларів США, яка сплачується в гривнях по курсу НБУ на день сплати.

На підставі кредитного договору відповідачем було надано третій особі кредит у доларах США, за користування яким третьою особою були прийняті на себе зобов'язання сплачувати відсотки в іноземній валюті в доларах США. Третя особа та відповідач не мають документів, які підтверджують їхнє право на використання іноземної валюти як засобу платежу.

Оскільки у третьої особи та відповідача відсутня індивідуальна ліцензія на використання іноземної валюти як засобу платежу за кредитним договором, використання доларів США, як засобу платежу при сплаті процентів за вказаним кредитним договором суперечать приписам Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». На підставі вищевикладеного позивач просив суд постановити рішення, яким визнати недійсним кредитний договір та визнати припиненим іпотеку.

Дослідивши зібрані у справі докази, суд вважає, що позов не підлягає задоволенню, оскільки договір укладений між банком та позичальником відповідає вимогам чинного законодавства, вільному волевиявленню сторін та укладений з дотриманням вимог необхідних для чинності. Під час укладання договору сторони досягли усіх істотних умов договору. Щодо всіх умов договору сторонами було досягнуто згоди, про що свідчать їх підписи на спірному договорі. За таких обставин, сторони у належній формі уклали кредитний договір та досягли згоди з усіх умов, на підставі яких такий договір повинен був виконуватися, отже підстав для визнання його недійсним немає [80].

Спеціальними підставами для визнання договору приєднання недійсним, як вірно зазначає О.В. Лехкар, вказана проблема має складніший і більш дискусійний характер, перш за все тому, що відсутній єдиний законодавчий підхід щодо «визначення юридичної долі несправедливих умов у цивільних договорах і договорах приєднання зокрема» [46, С. 175-178].

Так, ст. 634 ЦК України передбачено, що «наявність несправедливих умов у договорі приєднання є підставою для його зміни або розірвання» [2, Ст. 356]. Згідно з положеннями ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів» [5, Ст. 379] «наявність несправедливих умов у договорі зі споживачем є підставою для його зміни або визнання недійсним», а відповідно до ст. 207 Господарського кодексу України «несправедливі умови господарських договорів уже є нікчемними» [1, Ст. 144].

Така ситуація створила дискусію серед науковців-цивілістів щодо пріоритетності норм, які варто застосовувати. Зокрема, О.А. Беяневич вказує, що «сторона, яка приєдналася, не обмежена у своєму праві заявити вимогу про недійсність договору приєднання в цілому або окремих умов, але наявність у договорі явно обтяжливих умов договору приєднання може бути лише підставою для його зміни або розірвання» [14, С. 224-230].

Натомість, на думку А.М.І. Брагінського, «норми про недійсність правочинів користуються пріоритетом по відношенню до спеціального правила щодо договорів приєднання» [21, С. 260].

Доцільним є погодитись із думкою О.В. Лехкар, про те, що остання точка зору є більш обґрунтованою, тому що, «якщо договір має певні недоліки, що проявляються у невідповідності вимогам дійсності, то такий правочин не тягне тих юридичних наслідків, які відповідають його змісту». «Вищезазначене безперечно свідчить про необхідність вироблення єдиного законодавчого підходу до несправедливих умов у

цивільних договорах і договорах приєднання зокрема. При цьому, обираючи одну із можливих моделей: визнавати несправедливі умови оспорюваними чи нікчемними, слід враховувати сутнісні відмінності між оспорюваним і нікчемними правочинами та різницю у законодавчих підходах до процедури визнання їх недійсними» [46, С. 175-178].

Варто зазначити, що судовим контролем не обмежуються форми контролю змістом договорів приєднання. В окремих видах діяльності, в яких використовується договір приєднання, контроль їх змісту та недопущення включення в них несправедливих умов здійснюється органами державної влади.

Такий контроль може здійснюватися шляхом затвердження типових договорів (їх співвідношення з договорами приєднання буде досліджуватись в наступному розділі, але варто зазначити, що договір приєднання може бути одночасно і типовим договором), примірних, зразкових договорів, яким повинні в тій чи іншій мірі відповідати договори. Також, такий контроль здійснюється шляхом державної реєстрації стандартних форм договорів приєднання в деяких видах підприємницької діяльності (наприклад, реєстрація правил страхування при видачі ліцензії страховику).

Таким чином, підсумовуючи всі вищенаведені положення, можна дійти висновку, що договір приєднання має загальні та спеціальні підстави для визнання його недійсним і підстави визнання умов договорів приєднання несправедливими потребують удосконалення.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОГОВОРУ ПРИЄДНАННЯ ЯК ОСОБЛИВОЇ КАТЕГОРІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

3.1 Особливості суб'єктного складу договору приєднання

Досліджуючи договір приєднання як особливу категорію цивільного права доволі важливо звернути увагу на таку його особливість як суб'єктний склад.

Як зазначалось в першому розділі даної магістерської роботи, договір приєднання має кілька визначальних ознак, одна із них стосується саме його суб'єктів, а саме їх становища в договорі. Так, згідно зі ст. 634 ЦК України «договором приєднання вважається договір, умови якого встановлюються тільки однією з сторін і зазначаються в формулярах або інших стандартних формах, укладення такого договору здійснюється шляхом приєднання до нього іншої сторони, яка не має можливості запропонувати свої умови» [2, С. 256].

На думку О. Яворської, таке визначення договору приєднання є певним відступом від суті договору, тобто домовленості між двома чи більше сторонами. Але така конструкція є необхідною для сучасних умов господарювання, і використовується у сфері підприємницької діяльності.

Найбільш визначальною ознакою договорів приєднання є відсутність взаємного волевиявлення сторін при формуванні умов договору. Тільки одна сторона може пропонувати свої умови, а інша може тільки погодитись на такі умови в цілому, не маючи права узгоджувати, змінювати їх. Воля другої сторони виражається тільки в погодженні укласти договір на запропонованих умовах.

Тому, вже на стадії укладення договору виражається основна особливість договору приєднання від процедури укладення інших договорів для яких характерний взаємний вияв волі сторін. Так, наприклад, в таких договорах як дарування, довічне утримання, рента тільки взаємна погодженість щодо всіх умов веде до встановлення договірних відносин. Умови договору виробляються сторонами спільно і поки вони не будуть взаємно погоджені, договір не може вважатися укладеним [77, С. 93-96].

Вказана особливість суб'єктного складу договору приєднання обґрунтовується і серед інших вчених-цивілістів. Зокрема, В.В. Вітрянський вказував, що «договір приєднання укладається між сторонами, одна з яких займає економічно і соціально домінуюче становище» [26, С. 93].

МакЛеод І. також відзначає, що споживач апріорі перебуває у нерівному становищі з іншою стороною. Тому сторона, яка формулює умови договору може встановити не вигідні умови для споживача, через його необізнаність (наприклад, банківська установа може запропонувати клієнту не вигідний для нього кредитний договір, користуючись відсутністю спеціальних знань в цьому питанні) або зловживаючи монопольним становищем (наприклад, в містечку де лише одна компанія по наданню послуг опалення може встановити необґрунтовано завищену ціну [9, Р. 51]).

О.В. Лехкар дещо деталізує досліджувану особливість договору приєднання та вказує на підприємницьку діяльність сторони, яка пропонує договір до приєднання або зайняття нею монопольного становища, що як наслідок зумовлює підвищений ступінь економічної нерівності між сторонами договору [45, С. 8].

Теза даного науковця має й законодавче підтвердження. Зокрема, відповідно до положень 698 ЦК України суб'єктами, які визначають умови договору роздрібною торгівлі (купівлі-продажу), що є договором

приєднання можуть бути тільки продавці. А як зазначено в п. 18 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» продавець - це суб'єкт господарювання, який реалізує товари або пропонує їх до реалізації [5, Ст. 379].

Іншим різновидом договору приєднання, який має спеціальний суб'єктний склад є договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 714 ЦК України за таким договором, одна сторона-постачальник, зобов'язана надавати іншій стороні (споживачеві, абонентові) енергетичні та інші ресурси, які передбачені в договорі, а споживач зобов'язаний оплачувати вартість отриманих ресурсів та дотримуватись режиму їх використання, який передбачається в договорі, а також забезпечувати безпечну експлуатацію обладнання [2, Ст. 356].

Пряму вказівку на зайняття підприємницькою діяльністю суб'єкта, що визначає умови договору приєднання при укладенні договору прокату, містить ст. 787 ЦК України, яка вказує, що «за договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк» [2, Ст. 356].

За договором складського зберігання, відповідно до ч. 1 ст. 957 ЦК України, стороною, яка визначає умови договору приєднання є товарний склад. Згідно із ст. 1 Закону України «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва», «товарним складом є організація, яка зберігає товар та надає послуги, пов'язані із зберіганням, на засадах підприємницької діяльності» [6, Ст. 136].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 979 ЦК України за договором страхування, стороною, яка визначає умови договору для приєднання є страховик, яким, згідно з ст. 2 Закону України «Про страхування» [7, Ст. 87] є «фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю»,

згідно із Законом України «Про господарські товариства» [3, Ст. 682], «з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ повинно бути не менше трьох, та інших особливостей, передбачених цим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності та зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до цього Закону та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності».

Відповідно до положень ч. 1 ст. 1054, ч. 1 ст. 1058, ч. 1 ст. 1066 ЦК України стороною договорів про надання банківських послуг (кредитний договір, договір банківського вкладу, договір банківського рахунку), яка встановлює умови договору приєднання є банк [2, Ст. 356].

Відповідно до положень Закону України «Про банки та банківську діяльність», «банк - юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків» [4, Ст. 30].

Що ж стосується сторони, що приєднується до договору, то, з аналізу ст.ст. 698, 714, 957, 979, 1054, 1058, 1066 ЦК України нею є споживач, під яким відповідно до положень п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» «слід розуміти фізичну особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника» [5, Ст. 379].

Таким чином, підсумовуючи вищенаведені положення можна дійти наступного висновку. Аналізуючи суб'єктів, що визначають умови для укладення договорів приєднання, можна з'ясувати, що всі вони здійснюють підприємницьку діяльність або надають послуги, на підставі

відповідних дозвільних документів, хоча положеннями ЦК України не зазначено, що однією із сторін повинен бути саме суб'єкт підприємницької діяльності, але зважаючи на особливості договору приєднання його використання не є доцільним у відносинах поза підприємницької діяльності однієї із сторін. Саме вказана особливість дає змогу цим суб'єктам займати домінуюче становище у договорі приєднання та визначає особливість суб'єктного складу останнього.

3.2 Порівняльна характеристика договору приєднання з іншими договірними конструкціями, що обмежують свободу договору

Характерною відмінною рисою цивільного права справедливо вважається його диспозитивність, що надає можливість учасникам цивільно-правових відносин не лише обирати варіанти поведінки у встановлених цивільним законом межах, а й у визначених випадках встановлювати зміст цивільних прав та обов'язків. Яскравим представником вказаної вище риси є принцип свободи договору.

Цей принцип виражається в положеннях ст. 6 ЦК України, в якій зазначено, «що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але в будь-якому випадку він повинен відповідати загальним засадам». Сторони мають право врегулювати в договорі свої відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства. Також, якщо іншого не встановлено, сторони можуть відступати від положень законодавства і врегульовувати свої відносини на власний розсуд. Виключення може бути у разі прямої вказівки закону про неможливість відступити від положень законодавства, або коли обов'язковість для сторін таких положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту, або із суті договірних відносин.

Детальніше даний принцип закріплено в положеннях ст. 627 ЦК України. Як зазначається у вказаній статті, відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільні в укладенні договору, виборі контрагента, визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв цивільного обороту, вимог розумності та справедливості. У договорах приєднання за участю фізичної особи – споживача враховуються вимоги ЗУ «Про захист прав споживачів» [2, Ст. 356].

З аналізу вищенаведених положень можна дійти висновку, що свобода договору в цивільному праві виражається через можливість сторонами на власний розсуд укладати договори та вирішувати їх юридичну долю.

Як відзначає Н.Ю. Голубєва, зміст цього принципу полягає в свободі обирати контрагента, вступати в договірні відносини, визначати структуру та види договірної зв'язку.

Принцип свободи договору ґрунтується на трьох основних положеннях.

Перше, сторони мають право вільно вирішувати чи вступати їм в договір чи ні, а також обирати контрагента. Винятком із цього положення є те, що законом може встановлюватись відповідні обмеження.

По-друге, сторони можуть самі обрати вид договору для регулювання відносин між ними. Причому, вони мають право вибрати договір не передбачений законодавством, але при цьому він не повинен суперечити загальним засадам договору.

По-третє, сторони самостійно визначають умови договору (ст. 628 ЦК України), тобто мають право на волевиявлення. Винятком є, наприклад, досліджуваний договір приєднання суть якого саме полягає в обмеженні волевиявлення однієї із сторін.

По-четверте, під час дії договору сторони мають право змінити його або припинити його дію, повністю чи частково за згодою сторін, якщо інше не визначено законом і договором. Також, в деяких випадках може мати місце одностороння відмова, але про це повинно бути зазначено в законі або в договорі [28, С. 65-70].

Як зазначає А.В. Луць свобода договору, окрім вказаних вище положень, включає також:

- свободу вибору сторонами форми договору;

- право сторін за взаємною згодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору;
- визначати способи забезпечення договірних зобов'язань;
- право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань;
- тощо.

Ці аспекти зазначені іншими положеннями законодавства, але теж розкривають зміст принципу свободи договору [48, С. 65].

Важливо зазначити, що все ж таки свобода договору не є безмежною. Як уже вище зазначалось, із неї є деякі винятки які встановлюються законодавством або договором. У будь-якому випадку, дії сторін мають ґрунтуватися на насадах розумності, добросовісності та справедливості. Так, наприклад, як уже зазначалось в попередньому розділі, що підставою для припинення договору приєднання може бути становлення в ньому несправедливих умов. Тому головним правовим засобом обмеження принципу свободи договору є встановлені цивільним законодавством імперативні норми, які діють проти волі сторін і виключають автономію їхніх дій [36, С. 16-18].

Аналізуючи цивільне законодавство можна дійти висновку, що договірними конструкціями, що обмежують свободу договору, окрім досліджуваного в даній магістерській роботі договору приєднання, є наступні: публічний договір, попередній договір, типовий договір, договір за державним замовленням.

Враховуючи те, що вказані договірні конструкції мають спільну ознаку з договором приєднання щодо обмеження принципу свободи договору варто детально їх дослідити та виявити відмінні ознаки.

Першою договірною конструкцією, що обмежує свободу договору є публічний договір. Відповідно до положень ст. 633 ЦК України «публічним є договір, в якому одна сторона - підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання

послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо)».

Підприємець при укладенні публічного договору не може відмовити в його укладенні, крім випадків, коли в нього немає можливості надати товари (роботи, послуги), у разі ж необґрунтованої відмови підприємець має відшкодувати збитки споживачеві [2, Ст. 356].

Умови цього договору повинні бути однакові для всіх споживачів, але законом можуть бути встановлені пільги для окремих споживачів. Також, підприємець не має права надавати перевагу одним споживачам перед іншими, якщо інше не встановлено законом.

Як уже зазначалось, що сторона-підприємець в публічних договорах зобов'язана укласти такий договір з будь-якою особою, яка до нього звернеться, виключних видів підприємницької діяльності в даному випадку немає. Підприємець має право відмовитись від його укладення тільки за відсутності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг). Законом також в окремих видах договорів визначаються особливі підстави відмови підприємця від укладення договору. Так, наприклад, в кредитному договорі (який можна визначати одночасно і договором приєднання і публічним договором), згідно зі ст. 1056 ЦК України «кредитодавець має право відмовитися від надання кредиту частково або в повному обсязі, у разі наявності обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений або якщо позичальником порушений обов'язок цільового використання кредиту, кредитодавець має право відмовити в подальшому кредитуванні позичальника».

Також, як уже зазначалось в попередньому розділі в деяких сферах підприємницької діяльності в яких використовується договір приєднання, пропозиція надається обмеженому колу осіб (наприклад,

Договорів постачання (щодо спеціальних бланків нотаріальних документів) може укладатися тільки з нотаріусами).

Можна визначити такі відмінності між договором приєднання та публічним договором.

Договір приєднання спрямований на реалізацію майже всіх правовідносин, натомість публічний договір регулює безпосередньо ті відносини, де діяльність підприємця є публічною в тому сенсі, а саме передбачає обов'язок підприємця укласти договір із кожною особою, яка до нього звернеться і направлена на задоволення потреб кожної особи, в межах договору. Але при укладенні договору з конкретною особою і наданням їй послуг, товарів, робіт відносини сторін є приватними.

Крім того, відмінність між вказаними договорами спостерігається і в суб'єктному складі. Так, в договорі приєднання стороною може виступати будь-який суб'єкт цивільних відносин, натомість однією зі сторін публічного договору повинен обов'язково виступати підприємець.

З цієї відмінності можна зробити висновок, що якщо однією із сторін договору приєднання є підприємець, то такий договір може бути одночасно договором приєднання та публічним договором.

Тому, можна зробити висновок, що сфера застосування договору приєднання є ширшою за сферу застосування публічного договору.

Наступною договірною конструкцією, що підлягає дослідженню є попередній договір. Відповідно до положень ст. 635 ЦК України «попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором».

Також існують правові наслідки, якщо одна із сторін ухиляється від укладення основного договору, така сторона зобов'язана відшкодувати збитки завдані простроченням укладання. Зобов'язання встановлене попереднім договором припиняється, якщо протягом строку

встановленого таким договором, жодна з сторін не направить другій стороні пропозицію про його укладення.

Що стосується відмінностей між попереднім договором та договором приєднання, то вони полягають в тому, що попередній договір за своєю сутністю є лише окремим етапом на шляху до укладення основного договору, натомість, порядок укладення договору приєднання не передбачає існування переддоговірної процедури, та є основним договором з моменту його укладення. Як уже зазначалося, якщо при укладенні договору за домовленістю сторін змінюються умови, то такий договір уже не можна назвати договором приєднання і регулювання таких договірних відносин буде відбуватися за загальними положеннями про договір.

Наступним законодавчим обмеженням свободи договору є типовий договір. ЦК України не містить поняття «типовий договір». Натомість, у ст. 630 вказує, «що договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку. Якщо у договорі не міститься посилання на типові умови, такі типові умови можуть застосовуватись як звичай ділового обороту, якщо вони відповідають вимогам статті 7 цього Кодексу» [2, Ст. 356].

Типовий договір є договірною конструкцією, яка є найбільш близькою за своїм характером з договором приєднання, так як він укладається шляхом заповнення відповідної форми.

Відповідно до абз. 4 ч. 4 ст. 179 ГК України, який визначає, «що при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови» [1, Ст. 144].

На підставі вищезазначеного, можна дійти висновку, що головною юридичною ознакою типових договорів є їх обов'язковість. Типовий договір має нормативну природу і по суті є спеціальним видом актів цивільного законодавства.

Нормативна природа договору полягає в тому, що зміст цього виду договорів затверджується компетентним державним органом і оприлюднюється в встановленому порядку, умови таких договорів розроблюються відповідно до законів. Особливістю договору є те, що сторони які використовують в своїх відносинах такий договір не можуть відступати від змісту договору, а можуть тільки конкретизувати його умови.

Прикладом такого договору є «Типовий договір постачання природного газу побутовим споживачам» затверджений постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг 30.09.2015 № 2500. На прикладі цього договору варто зазначити, що типовий договір може бути одночасно і договором приєднання, про це вказано в пункті 1.3 даного нормативного акту.

Цьому суперечить думка А.В Федорончука, який вказує, що договір, який укладається відповідно до вимог типового договору, не може вважатися договором приєднання, оскільки на відміну від останнього зміст такого договору диктується не стороною, яка його розробила, а самим органом державної влади – суб'єктом владних повноважень. Відступити від його змісту не може ні сторона, що пропонує укласти договір, ні сторона, що приєднується до нього [68, С. 135-150].

Як справедливо зазначає В. А. Белов, такі типові договори є різновидом нормативних актів [12, С. 178-179].

Це і є основною відмінністю типового договору від договору приєднання.

Ще однією договірною конструкцією, що містить обмеження свободи договору є укладення договору за державним замовленням. Відповідно до положень ст. 183 ГК України, «договори за державним замовленням - це договори, що укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання - виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення. Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і тягне за собою відповідальність, передбачену цим Кодексом та іншими законами. Спори, пов'язані з укладенням договору за державним замовленням, в тому числі при ухиленні від укладення договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку» [1, С. 144].

Що стосується відмінностей договору приєднання від договору за державним замовленням, то варто зазначити, що основними відмінними рисами останнього є особливий суб'єкт – державний замовник, а також спрямованість на задоволення публічного інтересу. У той час договір приєднання укладається із приватними суб'єктами господарювання та спрямований на задоволення в першу чергу приватних інтересів.

Таким чином, підсумовуючи всі вищезазначені положення можна дійти висновку, що не дивлячись на схожість окремих договірних конструкцій щодо обмеження принципу свободи договору, договір приєднання має свої специфічні ознаки, що відрізняє його.

Водночас, як було визначено, що договір приєднання може бути одночасно публічним договором, і також типовий договір може бути договором приєднання, тому що досліджуваний в цій роботі вид договору має ширшу сферу дії, ніж вказані види. Але договір приєднання не може бути одночасно попереднім договором, тому що

при укладенні договору приєднання не передбачена переддоговірна процедура та не можуть обговорюватись чи змінюватись його умови. Тобто, можна сказати, що договір приєднання вважається основним договором з моменту укладення.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, здійсненого на підставі аналізу нормативно-правової та спеціальної літератури, матеріалів судової практики щодо договору приєднання, як окремої категорії цивільного права, можна зробити наступні висновки.

По-перше, предмет, метод і принципи дослідження будь-якої науки, в тому числі і цивілістики, не можуть сформуватися без понятійно-категоріального апарату - сукупності власних або запозичених понять.

Так, внутрішню форму та структурну організацію змісту будь-якої науки права можливо розкрити через систему юридичних конструкцій – категорій та понять, які не тільки акумулюють апробовані зразки і моделі юридичної практики, але і виступають джерелом формування нового юридичного знання. Вказані конструкції являють собою своєрідну «мову» цивілістики, як і числа виступають мовою математики. Вони утворюють юридичний інструментарій (категоріальний апарат цивілістики), використовуючи який дослідник освоює область правового в його концептуально-понятійному вираженні.

Під категоріями цивільного права слід розуміти найбільш загальні поняття цивільного права, які є результатом узагальнення цивілістичних знань щодо практики урегулювання цивільно-правових відносин.

Категорії цивільного права є своєрідними логічними вузлами, що дають змогу науковому пізнанню проникнути в сутність у зміст цивільно-правових явищ. Саме досліджувані правові конструкції дають найменування відповідним опорним структурним понятійним рядам цивілістики, які їх конкретизують. Ці понятійні ряди і становлять каркас спеціальних теоретичних побудов.

По-друге, відповідно до ч. 1 ст. 634 ЦК України «договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у

формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору».

Що ж стосується наукового визначення поняття «договір приєднання», то варто зазначити, що серед вчених нема його однозначного трактування. На мою думку, найбільш влучним є розуміння договору приєднання як договору, у якому один із контрагентів не приймає участі у формулюванні умов договору і виявляє згоду на запропоновані умови без обговорення.

Проаналізувавши вищенаведені положення, можна виокремити риси, що притаманні договору приєднання. Так, ними є:

- розроблення договірних умов лише однією стороною;
- підприємницька діяльність або домінуюче становище у певному сегменті ринку сторони, що розробляє договірні умови. Але відповідно до основних положень ЦК України, а саме ст. 1, цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності.

У випадку укладення договору приєднання за положеннями ЦК України домінуюче становище сторони на ринку не суперечить і не впливає на юридичну рівність сторін в договорі, тому що незважаючи на те, що умови договору розробляються однією стороною, в законі передбачені засоби захисту «слабшої» сторони, як, наприклад, підставами припинення договору приєднання є те, що в ньому обмежується або виключається відповідальність однієї з сторін, а також якщо такий договір містить умови, які обтяжуються стороною, яка приєднується.

Тому, домінуюче становище сторони на ринку не повинно впливати на рівність відносини сторін в досліджуваному виді договорів;

- інша сторона не може внести зміни до умов договору – вона може лише прийняти їх або відмовитися від укладення договору.

Що ж стосується безпосередньо правової природи договору приєднання, то її можна пояснювати крізь призму нормативної або договірної концепцій. Остання з яких має широку підтримку серед вітчизняних вчених-цивілістів та досліджувалась в даній магістерській роботі.

Серед аргументів на користь договірної концепції слід назвати наступні:

- між нормою права та договором приєднання існують об'єктивні відмінності;
- договори приєднання є засобом саморегулювання майнових відносин, яке здійснюється за волею та ініціативою суб'єктів приватного права та засноване на юридичній (не економічній) рівності сторін договору і їх майновій самостійності;
- договори приєднання забезпечують індивідуалізовану дію механізму правового регулювання;
- договорам приєднання притаманні всі ознаки цивільного договору;
- положення про договір приєднання закріплено у другому розділі ЦК України, що має назву «Загальні положення про договір».

По-третє, порядок укладення будь-якого договору дозволяє виділити такі стадії: оферта – пропозиція укласти договір та її акцепт – згода укласти договір на запропонованих в оферті умовах.

Ознаки оферти у договорі приєднання, відповідно до ЦК України можна розділити на загальні та спеціальні.

До загальних слід віднести наступні: бути достатньо виразною, містити істотні умови договору, виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття, повинна мати конкретного адресата чи адресатів. Спеціальними обов'язковими ознаками є: усталена (постійна) та стандартна форма, а також ультимативний характер зробленої пропозиції.

Спеціальними факультативними ознаками є: публічна адресність та деталізований її характер.

Відповідь визнається акцептом за наявності таких ознак: вона має свідчити про прийняття пропозиції, відповідь має бути повною, має бути безумовною.

Змістом договору приєднання є умови (пункти), визначені на розсуд однієї сторони договору, щодо яких інша сторона виявила згоду на їх прийняття, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Однак, зміст договору приєднання можуть також складати умови (пункти), визначені на розсуд обох сторін і погоджені ними.

Стандартною формою договорів приєднання є будь-яка форма договору (усна, письмова, електронна), розрахована на багаторазове її використання, та має загальний характер, та використовується для укладення однотипних правочинів.

По-четверте, є три загальні підстави для зміни та розірвання договорів, зокрема й договору приєднання.

Першою з них є зміна або розірвання договору за згодою сторін. Вказана підстава дає змогу змінити або розірвати договір приєднання без обмежень та без встановлення в ЦК України переліку окремих підстав для цього.

При визначенні даної підстави, законодавець виходить з того, що оскільки сторони добровільно, на власний розсуд, уклали договір приєднання, то й змінити або розірвати його вони можуть у будь-який момент за взаємною згодою.

Що стосується наступної підстави, то варто зазначити, що змінити або розірвати договір приєднання за рішенням суду можливо тільки у випадках, передбачених договором або законом. При цьому ч. 2 ст. 651 ЦК України наводить лише одну підставу для винесення судом рішення про зміну або розірвання договору - істотне порушення іншою

стороною, оскільки саме ця причина, як правило, і породжує необхідність зміни або розірвання договору між сторонами.

Одностороння відмова є третьою загальною підставою для зміни або розірвання договору приєднання та можлива лише тоді, коли вона допускається законом або договором. В такому випадку її можна визначити, як односторонній правочин, оскільки вона є волевиявленням особи, що спеціально спрямоване на виникнення юридичних наслідків цивільно-правового характеру.

Окрім загальних підстав для зміни або розірвання договору приєднання, ЦК України в ст. 634 передбачив й спеціальні підстави, що не можуть бути підставами для зміни або розірвання інших (звичайних) договорів. Ними є наступні:

- 1) укладення договору приєднання позбавило сторону прав, які вона звичайно мала;
- 2) договір приєднання виключає чи обмежує відповідальність іншої сторони за порушення зобов'язання;
- 3) договір приєднання містить інші умови, що є явно обтяжливими для сторони, що приєдналася.

По-п'яте, недійсним є правочин, який хоч і спрямований на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, але не створює цих наслідків в зв'язку із невідповідністю цих дій вимогам актів цивільного законодавства.

Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК України загальними підставами для недійсності договорів, зокрема й договору приєднання є наступні:

- зміст правочину суперечить ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам;
- особа, яка вчиняє правочин, не має необхідний обсяг цивільної дієздатності;

- волевиявлення учасника правочину є вільним та відповідає його внутрішній волі;
- правочин неспрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;
- правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Що ж стосується судової практики щодо позовів про визнання оспорюваного договору приєднання недійсним, то варто зазначити, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень доволі небагато рішень по вказаним позовам. Більшість із зазначених позовів стосуються договору приєднання до кредитного договору. Крім того, окремі з них стосуються приєднання до договору страхування та іпотеки. Варто відмітити, що на практиці такі позови досить часто не задовольняють.

Тому, підстави визнання умов договорів приєднання несправедливими потребують законодавчого удосконалення для більш ефективного розгляду і винесення рішень судами за визнанням договорів приєднання недійсними.

По-шосте, аналізуючи суб'єктів, що визначають умови для укладення договорів приєднання, можна з'ясувати, що всі вони здійснюють підприємницьку діяльність або надають послуги, на підставі відповідних дозвільних документів. Саме вказана особливість дає змогу цим суб'єктам займати домінуюче становище у договорі приєднання та визначає особливість суб'єктного складу останнього.

Що ж стосується сторони, що приєднується до договору, то, з аналізу ст.ст. 698, 714, 957, 979, 1054, 1058, 1066 ЦК України нею є споживач, під яким відповідно до положень п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» «слід розуміти фізичну особу, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних

з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника».

По-сьоме, свобода договору в цивільному праві реалізовується шляхом загального правового дозволу, суть якого полягає в забезпеченні учасникам цивільних відносин можливості на власний розсуд укласти договори, а також вирішувати юридичну долю укладених ними договорів.

Аналізуючи цивільне законодавство можна дійти висновку, що договірними конструкціями, що обмежують свободу договору, окрім досліджуваного в даній магістерській роботі, договору приєднання є наступні: публічний договір, попередній договір, типовий договір, договір за державним замовленням.

Що стосується відмінностей між публічним договором та договором приєднання, то вони полягають в наступному.

Договір приєднання спрямований на реалізацію майже всіх правовідносин, натомість публічний договір регулює лише ті відносини, де діяльність підприємця є публічною, тобто такою, яка передбачає обов'язок підприємця укласти договір із кожною особою, яка до нього звернеться.

Крім того, відмінність між вказаними договорами спостерігається і в суб'єктному складі. Так, в договорі приєднання стороною може виступати будь-який суб'єкт цивільних відносин, натомість однією зі сторін публічного договору повинен обов'язково виступати підприємець.

Договір, який укладається відповідно до вимог типового договору відрізняється від договору приєднання оскільки на відміну від останнього зміст такого договору диктується не стороною, яка його розробила, а самим органом державної влади – суб'єктом владних повноважень.

Відступити від його змісту не може ні сторона, що пропонує укласти договір, ні сторона, що приєднується до нього. Але особливістю типового договору є те, що сторони які використовують в своїх відносинах такий договір не можуть відступати від змісту договору, але можуть тільки конкретизувати його умови.

Прикладом такого договору є «Типовий договір постачання природного газу побутовим споживачам» затверджений постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг 30.09.2015 № 2500.

На прикладі цього договору варто зазначити, що типовий договір може бути одночасно і договором приєднання, про це вказано в пункті 1.3 даного нормативного акту.

Що стосується відмінностей договору приєднання від договору за державним замовленням, то основними відмінними рисами останнього є особливий суб'єкт – державний замовник, а також спрямованість на задоволення публічного інтересу. У той час договір приєднання укладається із приватними суб'єктами господарювання та спрямований на задоволення, в першу чергу, приватних інтересів.

Як висновок, законодавство України щодо досліджуваної теми потребує доповнення та вдосконалення, задля належного захисту сторін договору приєднання, особливо сторони, що приєдналась.

Підсумовуючи всі вищезазначені положення, можна зробити висновок, договір приєднання є порівняно новою категорією для цивільного права України, оскільки за часи командно-адміністративної системи та планової економіки її існування було неможливим. В даний час цей договір використовується в багатьох сферах і особливістю його є те, що він є винятком із принципу свободи договору, має специфіку щодо сторін, укладення, розірвання, зміни та визнання недійсним.

Через те, що дана тема не має значної наукової розробленості серед вітчизняних та зарубіжних вчених, а також дуже мало розкрита в

законодавстві України, що з огляду на важливість даної категорії цивільного права повинно бути виправлено, в першу чергу для можливості належного захисту споживачів, як «слабшої» сторони в даному договорі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правова література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 03.03.2020).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 15.03.2020).
3. Про господарські товариства: Закон України від 19 вер. 1991 р. № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення 15.03.2020).
4. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07 груд. 2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення 20.03.2020).
5. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 трав. 1991р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 20.04.2020).
6. Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва: Закон України від 23 груд. 2004 р. № 2286-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2286-15#Text> (дата звернення 20.04.2020).
7. Про страхування: Закон України від 07 бер. 1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр#Text> (дата звернення 25.04.2020).
8. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 лис. 2009 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (дата звернення 25.04.2020).

Спеціальна література:

9. McLeod I. Key Concepts in Law: N. Y., 2006. 142 p.
10. Saleilles R. De la déclaration de volonté. Contribution à l'étude de l'acte juridique dans le code civil allemand (Art. 116 à 144): Paris, 1901. 388p.
11. Губин Е.П., Сафиуллин Д.Н., Суханов Е.А. Хозяйственный договор. Общие положения: учеб. пособие. Свердловск, 1986. 76с.
12. Белов В.А. Гражданское право. Общая и особенная часть: учебник. Москва: АО «ЦентрЮрИнформ», 2013. 960с.
13. Беяневич О. А. Договори приєднання. *Вісник господарського судочинства*. 2004. № 3. С. 210 – 217.
14. Беяневич О.А. Питання недійсності умов договору приєднання. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 1. С. 224–230.
15. Блащук А.М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 195с.
16. Бойко Н. М. Особливості договору приєднання. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 77-88.
17. Бондаренко Д.О. Питання щодо визнання недійсним договору приєднання. *Від римського приватного права до ІТ права: 2018 рік* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 19 трав. 2018 р. Одеса : Фенікс, 2018. 447 с.
18. Бородовський С. О. Поняття договору в цивільному праві України. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2007. №2-3. С.5-7.
19. Бородовський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 19с.

20. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2005. 209с.
21. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. Москва, 1999. 848с.
22. Братель О. Г., Пилипенко С.А. Цивільне право України: навч. посіб. Вид. О. С. Ліпкан, Київ, 2010. 256с.
23. Мартин В.М. Право користування чужим майном: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2006. 201с.
24. Васильев А.М. Проблемы методологии и методики правоведения. Москва: Мысль, 1974 .С. 80.
25. Великий енциклопедичний юридичний словник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 995с.
26. Витрянский В. В. Новые типы гражданско-правовых договоров. *Закон*. 1995. № 6. С. 92-94.
27. Генкин Д. Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону. *Ученые записки ВШЮН*. Москва, 1947. Вып. 5. С. 40-57.
28. Голубева Н. Ю. Свобода договору як принцип цивільного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 65-70.
29. Горячкова Ю.М. Понятия и категории как правовые средства. *Научный альманах*. 2015. № 11-4(13). С. 406 – 409.
30. Гутников О.В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания. Москва: Книжный мир, 2005. 381с.
31. Давидова І.В. Види недійсних правочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 51. С. 283-290.
32. Денисюк В. В. Порядок укладення цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. С. 307-312.

33. Денисюк В.В. Акцепт як стадія укладення цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 61. С. 575-583.
34. Денисюк В.В. Оферта як стадія укладення цивільно-правового договору. *Часопис цивілістики*. 2015. № 6. С. 91-96.
35. Довгерт А.С, Кузнецова Н.С. Цивільний кодекс України: науково-практ. Коментар. Київ: Істина, 2004. 928с.
36. Єрємїна К. С. Свобода договору та її межі у цивільному праві. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2018. № 8(2). С. 16-18.
37. Жорнік М.О. Застосування поняття недійсності правочину та її види у цивільному судочинстві. *Адвокат*. 2012. № 9 (144). С 33-36.
38. Заборовський В.В. Деякі проблемні аспекти визнання правочинів недійсними. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. №2. Ч. I. С. 94–98.
39. Заменгоф З. Изменение и расторжение хозяйственных договоров. Москва: Юрид. лит., 1967. 143с.
40. Звонков Є. Є. Договір приєднання у цивільному праві України: теоретичні та практичні питання. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 427-429.
41. Иоффе О. С. Обязательственное право. Москва: Юридическая литература, 1975. 880с.
42. Кожевников В.В., Коженевский В.Б., Рыбаков В.А. Теория государства и права: учеб. Омск: Изд-во Ом.гос. ун-та, 2015. 501с.
43. Крат В. Договір приєднання: реалії та перспективи. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. №1. С.50.
44. Кучер А.Н. Теория и практика преддоговорного этапа: юридический аспект. Москва: Статут, 2005. 361с.

45. Лехкар О. В. Договір приєднання в цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20с.
46. Лехкар О.В. Визнання договору приєднання недійсним. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Частина II. Том 1. С. 175-178.
47. Лехкар О. В. Договір приєднання у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 215с.
48. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2001. 166с.
49. Луць В. В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 118-128.
50. Мілаш В.С. Теорія господарського договору. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2008. №1. С.11-14.
51. Насурлаєва К.Е. Приєднання як спосіб укладення інжинірингу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 5. Том 1. С. 126-128.
52. Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. Т. 4 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконіт, 1998. 910с.
53. Нюняев В. О. Договор присоединения в российском гражданском законодательстве: особенности конструкции и проблемы правоприменения. *Известия вузов. Правоведение*. 2010. № 1. С. 207-214.
54. Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 20с.
55. Рассказов Л. П. Теория государства и права: углубленный курс: учебник. Москва: РИОР: ИНФРА-М, 2015. 559с.

56. Родоман Т.О. Проблема визначення поняття зміни умов договору в цивільному законодавстві України. *Судова апеляція*. 2014. № 3. С. 112-118.
57. Сейнаров Б. М. Соотношение публичного договора с договором присоединения. *СПС «КонсультантПлюс»*. 2010. № 3. С. 29-32.
58. Сергієнко В.В. Договір приєднання як джерело регулювання відносин постачання тепловою енергією споживачів. *Право і безпека*. 2012. №3(45). С.323-326.
59. Синайский В. И. Русское гражданское право: учебник. Москва: Статут, 2002. 638с.
60. Скрипник О.В. Правові категорії та правові конструкції як компоненти юридичної конструкції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 58-60.
61. Советское гражданское право : учебник. Т. 1 / А.М. Белякова и др. ; отв. ред.: В. П. Грибанов, С. М. Корнеев. Москва: Юрид. лит., 1979. 596с.
62. Таль Л.С. Трудовой договор: Цивилистическое исследование. Ч. 2. Ярославль: Типография губернского правления, 1918. 280с.
63. Ткачук Л. В. Правовая природа договора присоединения: учебник. URL: <http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/40231/1/61.pdf>.
64. Толстой Ю.К., Сергеева А.П. Гражданское право. Часть 1: учебник. Москва: ТЕИС, 1996. 448с.
65. Труфанова Ю.В. Застосування загальних правил про розірвання договору до механізму припинення договору найму (оренди). *Сучасні тенденції в юридичній науці України*. 24-25 квітня 2015 р. Хмельницький, С. 75-78.

66. Федорончук А.В. Особливості договору прокату як різновиду договорів приєднання. *Збірник правових статей*. 2013. № 32. С.135 -150.
67. Флейшиц Е.А. Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала: учебник. Москва: Юриздат Минюста СССР, 1948. 138с.
68. Халфина Р. О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве: учебник. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 239с.
69. Харитонов Є.О. До визначення поняття та системи цивілістики (наука цивільного права). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 51. С. 7 – 13.
70. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Р. Б. Шишки. Київ: Ліра, 2015. 1024с.
71. Цивільне право. Особлива частина/ за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 1176 с.
72. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент Т. 7 : Загальні положення про зобов'язання та договір: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Страйд : ФО-П Лисяк Л. С., 2012–2013. 879с.
73. Цыпленкова А.В. Договор присоединения как особая категория гражданского права: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. / Москва, 2002. 202с.
74. Червонюк В.И. Теория государства и права: учебник. Москва: Инфра-М, 2007. 704с.
75. Шахматов В.П. Составы противоправных сделок и обусловленные ими последствия. Томск, 1967. 311с.
76. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2: учебник. Москва: НОРМА, 2005. 462с.

77. Яворская О.С. Договоры присоединения: проблемы правового регулирования. *Гражданское право*. 2009. № 10. С. 93.

Матеріали практики:

78. Архів Броварського міськрайонного суду Київської області за 2017 рік. Справа № 361/268/17.

79. Архів Вінницького міського суду Вінницької області за 2015 рік. Справа № 127/3373/13-ц.

80. Архів Оболонського районного суду м. Києва за 2011 рік. Справа № 2-1970/11.